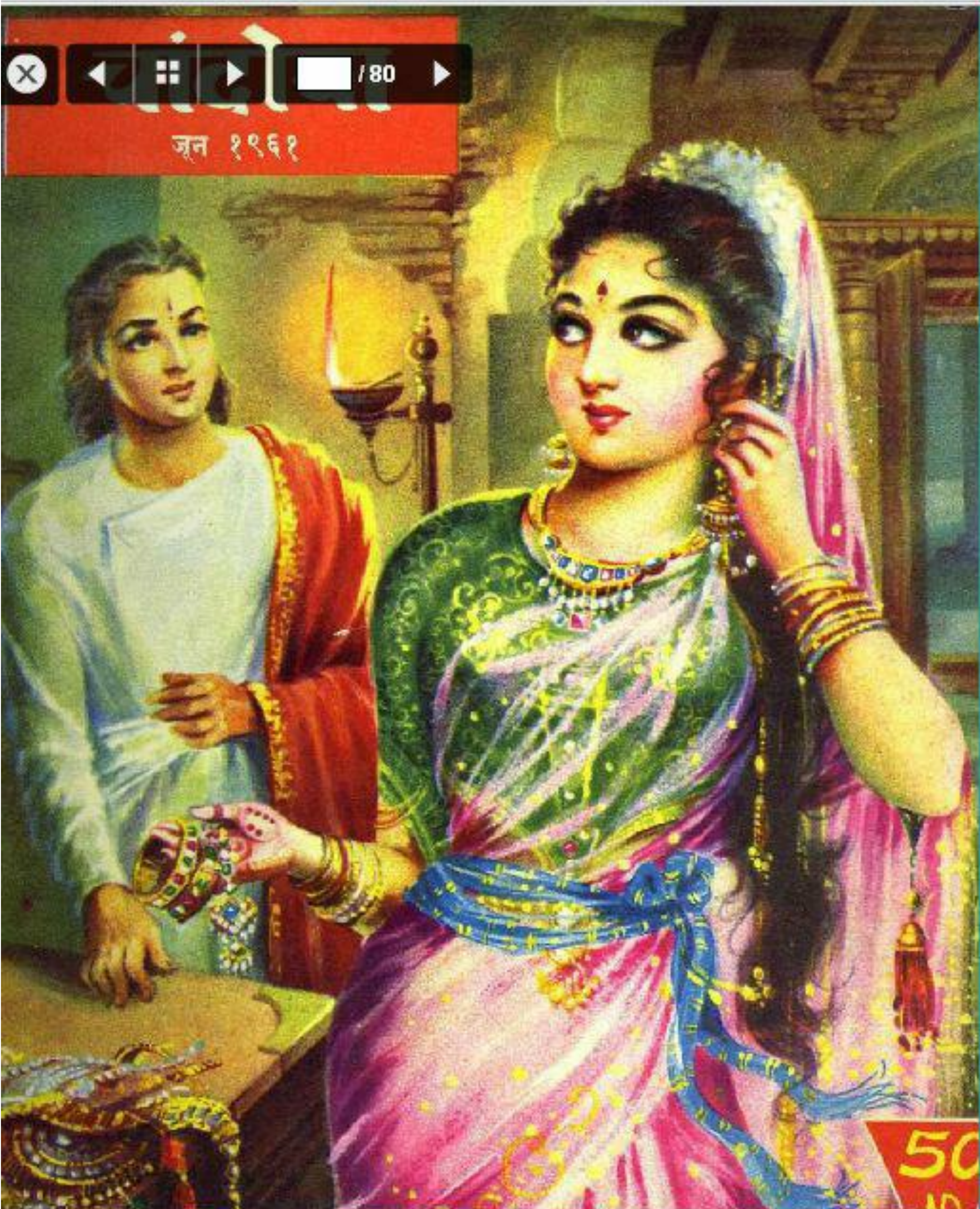

जून १९६१
/ 80
50

पदरीं पडलें नि पवित्र झालें

एका गांवीं शेतकऱ्याचें एक जोडपें रहात असे. शेतकऱ्याचें नांव होतें विठू व त्याच्या बायकोचें रखुमाई. विठू रोज सकाळीं शेतांत काम करायला निघून जाई व संध्याकाळीं खूप उशिरां घरीं परत येई. रखुमाई घरचें काम संभाळून कोंबड्या पाळी व नवऱ्याच्या कमाईला हातभार लावी. रखुमाईकडे नेहमीं वीस पंचवीस कोंबड्या असत. कधीं कधीं ती देखील नवऱ्याबरोबर शेतांत कामाला जाई.

विठूला कोंबडीचें मांस फार आवडे. त्यानें पुष्कळदां बायकोला कोंबडीचें मांस रांधायला सांगितलें. पण तिनें कधीं तिकडे लक्ष दिलें नाहीं. विठूनें देखील आपला हट्ट सोडला नाहीं. त्यानें एकदां घरीं येऊन बायकोला सांगितलें कीं, मला शेतांत एक देव भेटला. तो आपल्या शेताजवळच्या पिंपळावर बसलेला असतो. मी त्याला विचारलें–"मी इतकीं वर्षें शेतांत काम करीत आहें. पण मना सारखें पीक एकावर्षीं देखील आलें नाहीं. काय कारण आहे ?"

तो म्हणाला—"हें पहा, मी तुझ्या शेताची राखण करतों. तुझ्या घरीं इतक्या कोंबड्या आहेत. पण कधीं तूं कोंबडीचें मांस मला खायला घातलेंस का ? मी उपाशी राहतों म्हणून तुझ्या शेतांतलें अर्धें पीक खाऊन टाकतों."

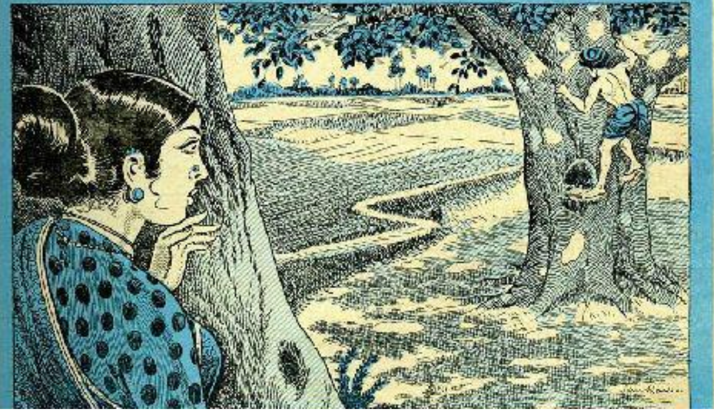
तें ऐकून रखुमाई घाबरली. म्हणाली–"होय का ? तर मग दर शनिवारीं मी कोंबडीचें मांस शिजवून पिंपळाच्या झाडाच्या खुराड्यांत ठेवून येत जाईन."

त्या दिवसापासून रखुमाई दर शनिवारीं कोंबडीचें मांस शिजवून स्वतः पिंपळाच्या खुराड्यांत जाऊन ठेवूं लागली. रखुमाई निघून गेल्यावर विठू खुराड्यांतलें मांस काढून खाऊं लागला. आपली युक्ति यशस्वी झाल्याचा त्याला अपरंपार आनंद झाला.

परंतु शेतांतलें उत्पन्न वाढलें नाहीं व कोंबडी मागून कोंबडी मात्र मरत होती. रखुमाईला संशय आला. म्हणून एके दिवशीं खुराड्यांत मांस ठेवून घरीं परत न जातां एका झाडाआड ती लपून बसली. विठू झाडावरच होता. पण त्याला रखुमाई लपली असल्याचें कळलें नाहीं. ती गेली असेल असें समजून तो झाडावरून खालीं उतरला आणि खुराड्यांतलें कोंबडीचें मांस व भाकरी काढून खायला बसला. तें पाहून रखुमाईला नवऱ्याचा इतका राग आला कीं, ती कांहीं बोलल्याशिवाय तेथून निघून गेली.

संध्याकाळीं विठू घरीं आला तेव्हां ती त्याच्याशीं कांहींच बोलली नाहीं. विठूला तिच्या त्या दिवशीच्या वागण्यांत अगदीं निराळाच असा फरक दिसून आला. बराच वेळ तो देखील कांहीं बोलला नाहीं. पण राहवलेंच नाहीं म्हणून म्हणाला–"काय आज एवढा अबोला धरला आहेस आज ?"

"आपल्या त्या झाडावरच्या देवाला जाऊन कां नाहीं विचारीत ?" रखुमाई म्हणाली. नंतर पुढें असेंहि म्हणाली–"मी

उद्यां माहेरी जाणार आहें. ह्या घरची चाकरी आतां माझ्यानें होणार नाहीं !"

असें म्हणत तिनें एका मोठ्या टोपलींत आपलें सामान सुमान भरलें आणि नवऱ्याशीं कांहीं एक न बोलतां झोंपी गेली.

रखुमाई उजाडत उठली व शेजारणींचा निरोप घेऊन यायला म्हणून निघून गेली. इकडे विठू उठला आणि टोपलींतलें कपडे काढून आंत बसला आणि वरचें सामान तसेंच डोक्यावर ठेवून घेतलें.

रखुमाईला हें कांहीं कळलें नाहीं. तिनें टोपली उचलून डोक्यावर घेतली व चालूं लागली. टोपली जड असल्याचें तिला भासलें. पण नवरा उठायच्या आंत निघून जाण्याच्या हेतूनें ती थांबली नाहीं.

माहेरी पोंचल्यावर तिनें घडलेला सर्व वृत्तांत आपल्या म्हाताऱ्या आईला वर्णन करून सांगितला व म्हणाली—" आतां मी त्या घरची पायरी देखील चढणार नाहीं !"

आई म्हणाली—"असें होय ? ठीक ! त्या मेल्याचें तोंड देखील पाहूं नकोस !"

थोड्या वेळानें म्हातारी टोपलींतलें सामान काढून ठीक लावूं लागली तेव्हां विठूनें उभें राहून सासूला नमस्कार केला व म्हणाला—"मी आहें, विठू ! अशा रागावलांत तर कसें चालेल ?"

तिला वाटलें, दोघां नवराबायकोनें मिळून हा डाव रचलेला दिसतो आहे. फुकटांत माहेरीं कांहीं दिवस घालविण्यासाठीं जोडपें आलेलें दिसतें आहे. म्हातारी रागानें उठली आणि म्हणाली—"माझ्या जवळ अशी थट्टा करतां होय ?" आणि खूप शिव्या हासडून दोघांना घरांबाहेर काढलें.

रखुमाईनें विचार केला आतां कांहीं उपाय नाहीं—"पदरीं पडलें आणि पवित्र झालें. असें समजून स्वस्थ रहावें.

स्यमंतकमणि

चतुर्थ अध्याय

द्वार गुहेचें लहान होतें
गुहा होति पण मोठी आंत।
काळोखाच्या मुळें चांचपत
कृष्ण चालला होता आंत ॥

अंतर थोडें गेल्यावरती
वाटूं लागलें दिसलसें।
आणि पुढें तर त्यास भासलें
गुहेंत कोणी असेलसें ॥

वाटूं लागला उजेड हळुहळु
दिसूं लागलें दृश्य नवीन।
अंतःपुर तें होतें, झाला
चकित, काय हें एक नवीन !

अंतःपुर तें होतें निश्चित
अतिशय सुंदर सजलेलें।
पाळण्यांत अन् दिसलें सुंदर
मूल कुणाचें निजलेलें ॥

जवळ बसुनिया तेथें कोणी
तरुणी होती झोंके देत।
गोड गळ्यानें ओव्या म्हणुनी
होति मनाला ओढुनि घेत ॥

जणूं खेळणें, लोंबत होता
मणि तेजस्वी, पाहुनि त्या,
शिशु किलकाऱ्या मारित होता
घ्यावें ओढुन मण्यास त्या ॥

एकाएकीं परक्या पुरुषा
पाहुनि तरुणी घाबरली।
"पहा कोण हा ! धांवा, बाबा !"
जोरानें ती ओरडली ॥

हांक मुलीची पडतां कानीं
पिसाळून अस्वल तत्काल,
धांवत आलें धरण्या कृष्णा,
सावध होता पण गोपाल ॥

"पूर्ण जाहलें वचन प्रभूचें
तृप्त जाहलें मन माझें।
स्पर्शानें तव चरणधूलिच्या
पवित्र झालें घर माझें॥

क्षणार्ध दिसलें रूप मनोहर
धनुर्धारि प्रभु रामाचें।
जांबवाननें तत्क्षण धरले
चरण कमल यदुरायाचे॥

रामदर्शनें जांबुवंतला
हुरूप चढला एक नवीन।
करून स्मित पण एकाएकीं
विचारांत तो झाला लीन॥

आनंदानें कृष्णा वदला–
"झालों प्रभु मी आज सनाथ।
कन्या माझी जांबुवती ही,
वरुन करावें तिला सनाथ॥

दिधलि दक्षिणा, मणी स्यमंतक
वरास करुनी कन्यादान।
दिला जांवया निरोप, करुनी
सर्व प्रकारें मान नि पान॥

"आला! आला! कृष्ण सखारे!
आला नटवर मुरलीधर!"
पाहुन कृष्णा प्रेमोन्मादें।
गद्‌गद् झालें सचराचर॥

वसुदेवाचें अन् देवकिचें
झालें अतिशय हर्षित मन।
कृष्णा संगें जांबुवतीला
चकित पाहुनी यादवगण॥

नाचुं लागलें मन रुक्मिणिचें
घेउनि आरति ती आली।
नवदंपतिला अतिप्रेमानें
घरांत घेउनि ती गेली॥

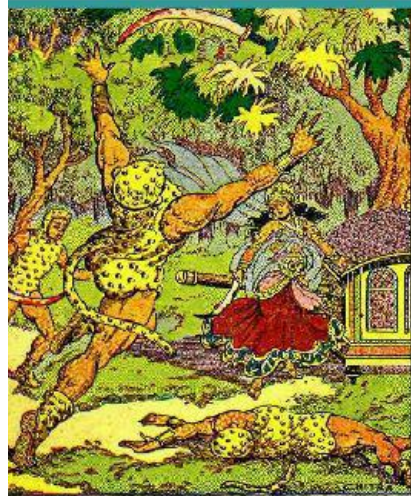

[८]

[अमरपालबरोबर जे सैनिक गेले होते, त्यांनीं त्या भयंकर पक्ष्यांचे पिंजरे जाळून त्यांचा संहार केला. नंतर राजकन्या कांतिमतीला एका मेण्यांत बसवून शत्रू पळून जात आहेत हें कळल्यावर चित्रसेन व उग्राक्ष तिला सोडविण्यासाठीं आपल्या अनुयायां-सह धांवले. त्यांनीं मेणा थांबविला. शत्रूच्या सरदारानें राजकन्येचा वध झाला तरी चालेल पण ती चित्रसेनाच्या हातीं लागू नये अशी आज्ञा दिली. पुढें वाचा—]

शत्रूच्या सरदाराची राजकन्येचा वध करण्यास आज्ञा झाली असेल नसेल, तेवढ्यांत चित्रसेन व त्याचे सैनिक आणि उग्राक्ष व त्याचे सैनिक सर्वांनीं मिळून कांतिमतीचा मेणा व त्याचे रक्षक यांना चारी बाजूंनीं घेरलें. व्याघ्रचर्मवाले सैनिक किती वेळ टिकाव धरून उभे राहणार? एका मागून एक सर्व मरून किंवा जखमी होऊन पडले. आतां सुटका होणें अशक्य आहे हें पाहून सरदारानें एका हातांत तलवार व दुसऱ्या हातांत भाला घेतला आणि मोठ्यानें ओरडला—"आपल्याला मरायचें तर आहेच. पण कांतिमतीला ठार केल्याशिवाय नाहीं. ठार करा तिला!"

चित्रसेनाला वाटलें, आतां राजकन्येचें रक्षण करणें अशक्य आहे. कारण सुमारें

आठ दहा सैनिक त्याची वाट अडवून मध्यें उभे होते.

तरी चित्रसेनानें त्वेषानें पुढें होऊन दोघां तिघां सैनिकांना कापून काढलें आणि मेण्या-कडे वळला. तितक्यांत मेण्यांतून कांतिमती बाहेर आली. तिनें एका मृत सैनिकाच्या हातांतली तलवार काढून घेतली आणि तिचा वध करण्यासाठीं पुढें येणाऱ्या व्याघ्रचर्मवाल्यांवर वार करूं लागली.

उग्राक्ष तिचें शौर्य व साहस पाहून ओरडला—" कांतिमती ! घाबरूं नकोस. मी येत आहें तुझ्या मदतीला. वाह वा ! काय पण शौर्य ! खरोखरच तूं क्षत्रिय कन्या आहेस." असें म्हणत उग्राक्ष व्याघ्रचर्म-वाल्यांना उचलून दूर फेंकीत व गदेनें मारीत मेण्यापर्यंत येऊन पोंचला, चित्रसेन देखील त्याच वेळीं मेण्याजवळ येऊन पोंचला. कांतिमतीची तलवार रक्तानें माखलेली होती, हें सर्वांनीं पाहिलें.

" हे आमचे चित्रसेन महाराज आहेत. माझें नांव उग्राक्ष. हें सारें जंगल माझेंच आहे." उग्राक्ष म्हणाला.

कांतिमतीला उग्राक्षाचें तें बोलणें आव-डलें नसावें. तिनें एकदां रागानें त्याच्याकडे पाहिलें व आपलें तोंड फिरवून घेतलें. नंतर ती मेण्यांत जाऊन बसली. आपल्या रक्षण-कर्त्यांचे आभार मानायचे तर दूरच, त्यांच्याकडे रागारागानें पहात ती तोंड फिरवून बसली.

राजकन्या कांतिमतीची ही तऱ्हेवाईक वागणूक चित्रसेनाला बिलकूल पसंत पडली नाहीं. त्याला तिच्यावर रागच आला. स्वतःच्या प्राणाची पर्वा न करतां तो राज-कन्येच्या शत्रूशीं लढला होता व तिचें रक्षण केलें होतें, त्याबद्दल कृतज्ञतेचे दोन शब्द देखील बोलूं नयेत अशी वागणूक कोणाला बरें आवडेल ? अर्थातच चित्रसेनाला त्यांत आपला अपमान वाटला.

" उग्राक्ष ! संपलें आपलें कर्त्तव्य ! चल, आपण धवलगिरीच्या मार्गानें आपलें सैन्य घेऊन जाऊं !" चित्रसेन म्हणाला.

चित्रसेनाचें बोलणें ऐकून उग्राक्षाला आश्चर्य वाटलें. कारण त्यांनीं कपिलपुरावर स्वारी करण्याचें पूर्वीं ठरविलें होतें. त्या कामावर अमरपाल गेला देखील होता. पूर्वीं त्यांचा विचार कपिलपुर हस्तगत करून नागवर्मीला यमसदनास पाठविण्याचा होता. पण चित्रसेन आतां कांहीं वेगळेंच बोलूं लागला होता.

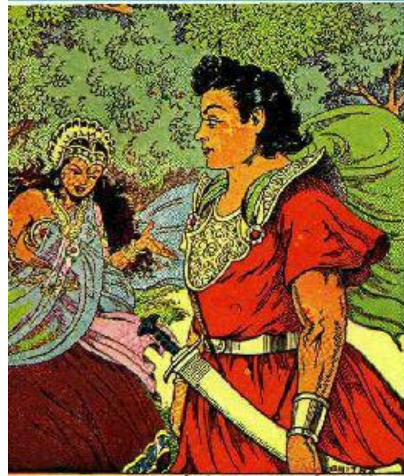
" चित्रसेन ! प्रथम कपिलपुराच्या किल्ल्याला वेढा द्यायचा ठरला होता, नाहीं का ? सुदैवानें राजकन्येचें रक्षण करण्याचा योग वाटेंतच आला." उग्राक्ष थोडा अडखळत बोलला.

" आपण राजकन्येची रक्षा केली ? कोण म्हणतो ? राजकन्येनेंच आपणां सर्वांचें रक्षण केलें नाहीं का !" चित्रसेन राजकन्येच्या विचित्र वागण्यावर आपला असंतोष तिला कळावा म्हणून असें म्हणाला. नंतर उग्रा-क्षाला उद्देशून म्हणाला—" अमरपालनें

आपल्याला हें पूर्वींच सांगितलें होतें कीं, नागवर्मानें अग्निद्वीपवाल्यांना फितूर होऊन वीरसिंह महाराजांना कैद करून अग्निद्वीपांत पाठवून दिलें आहे. आतां कपिलपुर हस्तगत केल्यावर कोणाला गादीवर बसवावयाचें ?" चित्रसेन कांतिमतीवर राग काढीत म्हणाला.

चित्रसेनचें बोलणें संपण्यापूर्वींच कांतिमती मेण्यांतून बाहेर आली. तिनें सशंकित दृष्टीनें एकदां चित्रसेनाकडे पाहून विचारलें—" माझ्या वडिलांना धरून राजद्रोही नाग-वर्मानें अग्निद्वीपांत पाठविलें आहे असें सांगणारा हा अमरपाल कोण ?"

"तो कपिलपुराचाच राहणारा आहे. तो पूर्वी नागवर्माच्या सैन्यांत भर्ती झाला होता. पुढें तो कैदी होऊन आमच्या हातीं लागला. त्यानें नागवर्मा व अग्निद्वीपांतले लोक यांच्या सैन्यांतील सर्व मुख्य मुख्य गुपितें आम्हांला सांगितली आहेत." चित्रसेन एवढेंच म्हणाला. "पण त्यानें माझ्या वडिलांविषयीं सांगितलेलें सर्व खोटें आहे. माझे वडील किल्ल्यांत भुयारांत कैदेंत खितपत आहेत." कांतिमती म्हणाली.

"असें होय!" चित्रसेन एवढेंच म्हणाला. पण प्रत्यक्ष कांहीं करण्यास त्यानें उत्साह दाखविला नाहीं. उग्राक्ष म्हणाला—"चल, आपण त्यांच्या मदतीला जाऊं!"

"आमच्या मदतीची गरज कोणाला असेल तर ना!" चित्रसेन उपरोधिकपणें म्हणाला.

"मी सांगतें, तुम्ही मदत करावी!" कांतिमती म्हणाली.

"थोड्या वेळापूर्वी तुम्ही तर असा तोरा दाखविला होता कीं, जणूं कांहीं मी तुमचा कोणी मांडलिक राजा आहें. तुम्हांला माहीत असेलच कीं, हें सर्व जंगल व तो डोंगरावरील अद्भुत महाल माझा आहे." चित्रसेन म्हणाला.

"हें जंगल त्याचें आहे हें थोड्या वेळापूर्वी तुमचा हा राक्षस म्हणाला होता." कांतिमती म्हणाली.

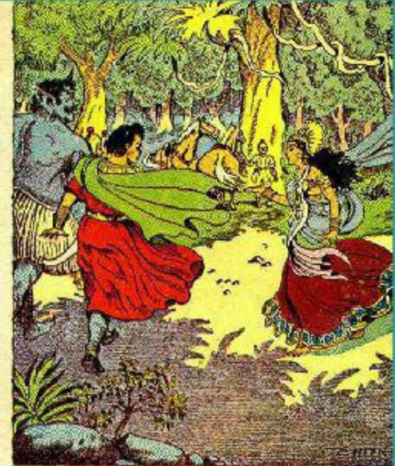
चित्रसेनानें एकदां डोळे वटारून रुद्राक्षाकडे पाहिलें. हेतु होता, तुझ्या बोलण्याचा काय परिणाम झाला कळला ना! त्यावर रुद्राक्ष म्हणाला—"हो हें जंगल माझें आहे. पण मी चित्रसेनाचा सेवक आहें. या नात्यानें हें जंगल त्यांचें देखील आहे."

"ठीक! कपिलपुरचे महाराज वीरसिंह यांची ही एकुलती एक मुलगी कांतिमती चित्रनगरचे महाराज चित्रसेन यांची मदत मागत आहे. माझी आणखी एक प्रार्थना आहे कीं, राजद्रोही नागवर्मा याला त्यानें अन्यायपूर्वक आपल्या राजाला इतके दिवस बंदी करून ठेवलें या बद्दल शिक्षा देण्यांत यावी." कांतिमती म्हणाली.

कांतिमतीच्या तोंडचे ते शब्द ऐकून चित्रसेनाला बरें वाटलें. त्यानें उग्राक्षाकडे वळून म्हटलें—"कळलें ना तुला! असावधपणें बोलल्याचा कसा उलटा परिणाम होतो तो!"

"चुकलों! आतां पुन्हां ही चूक होणार नाहीं. मी तुझा सेवक आहें. तुझी आज्ञा शिरोधार्य आहे." रुद्राक्ष म्हणाला, आणि त्यानें प्रथम चित्रसेनाला व नंतर कांतिमतीला लवून नमस्कार केला.

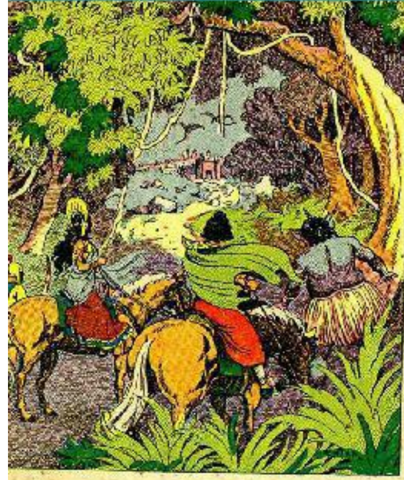
तें सर्व पाहून कांतिमतीनें स्मित केलें. परस्परांवरचा राग व संदेह दूर झाले व समेटाचें गोड वातावरण निर्माण झालें. चित्रसेन उत्साहानें म्हणाला—"व्याघ्रचर्म घालून आलेल्या नागवर्माच्या सैनिकांपैकीं कोणी निसटून पळून तर गेला नसेल? चला तर कपिलपुराकडे. कांतिमतीसाठीं मेणा तयार करा." असें सैनिकांना सांगून

चित्रसेन कांतिमतीला म्हणाला—"राजकुमारी! मेण्यांत बसावें!"

"महाराज! मी आतां बंदी नसून एक स्वतंत्र राजकन्या आहें. म्हणून मला देखील एक घोडा मिळाल्यास मी घोड्यावर बसून यायला तयार आहें." कांतिमती म्हणाली.

"आतां त्यांना तलवार हातीं घेण्याची गरज काय? घोड्यावर बसून त्या आमच्या बरोबर आल्या तरी पुरें! कपिलपुरचा किल्ला सर करणें, आणि वीरसिंह महाराजांना मुक्त करणें हें सर्व आमचें काम आहे. त्या करितां जें युद्ध वगैरे करावें लागेल तें

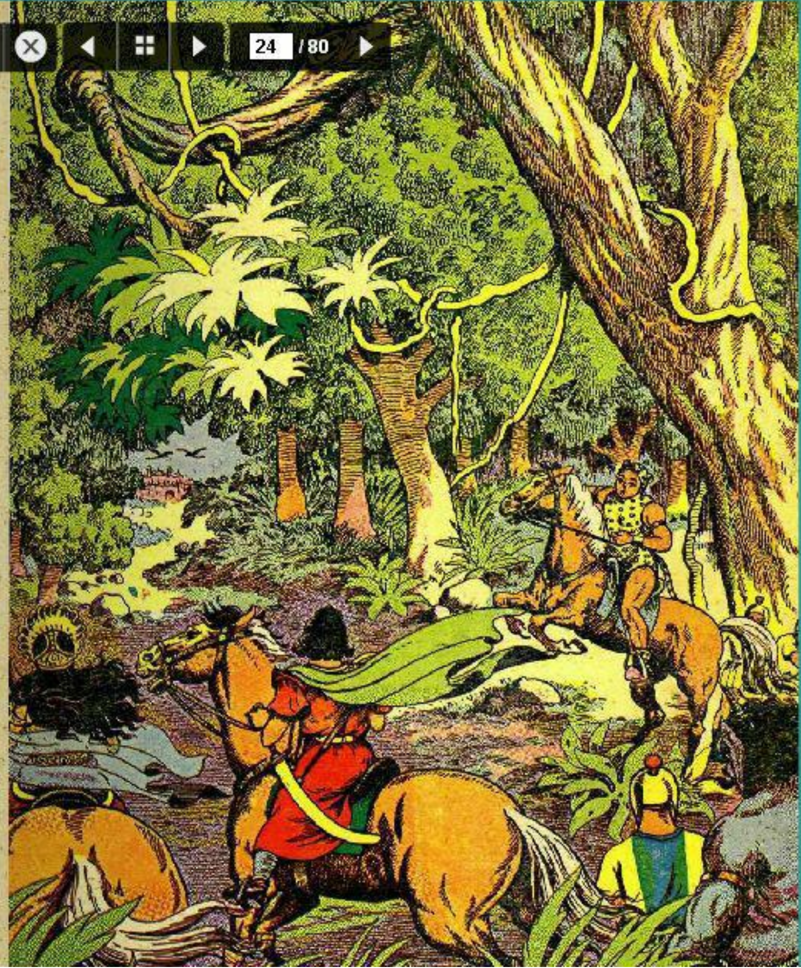
सर्व आपण व आपले सैनिक पाहून घेऊं!" चित्रसेन म्हणाला.

चित्रसेन एका घोड्यावर व कांतिमती दुसऱ्या घोड्यावर बसून पुढें निघाले आणि चित्रसेन व उग्राक्ष या दोघांचीं सैन्यें तुकड्या करून मागें चालूं लागली. कपिलपूरच्या तटाजवळ पोंचेपर्यंत पोंचायला सुमारें तास दोन तास लागले. किल्ला एका डोंगराआड होता. किल्ल्याच्या बुरुजावर त्यांना शत्रु-सैनिक उभे असलेले व दोन भयंकर पक्षी आकाशांत उडत पहारा देत असलेले दिसले. त्या पक्ष्यांना पाहून चित्रसेन व उग्राक्ष दोघांना आश्चर्य वाटलें. उग्राक्ष म्हणाला—"महाराज येथें देखील हे पक्षीच आडवे येणार असें दिसतें. सैन्य देऊन आपण अमरपालला पुढें पाठविलें होतें. तो कोठें दिसत नाहीं. ते सर्व शत्रूच्या हातांत तर नाहीं फंसले?"

चित्रसेनानें पाहिलें कीं, किल्ल्याचे दरवाजे आंतून बंद आहेत. समोर युद्ध झाल्याचीं चिन्हें दिसत नव्हतीं. तर मग अमरपाल बाहेरच कोठें तरी लपून बसला असेल व आपली वाट पहात असेल.

चित्रसेनाच्या मनांत हे विचार घोळत होते त्याच वेळीं त्याला झाडींतून कोणी तरी येत असल्याचा भास झाला. वळून पाहिलें तर अमरपाल घोड्यावरून येत होता. तो जवळ येऊन म्हणाला—"पाहिलेंत महाराज! नागवर्मा धवलगिरीवर चालून गेला तेव्हां कपिलपुरच्या किल्ल्याच्या रक्षणाची चांगली व्यवस्था पण करून गेला."

"मी हेंच आतांपर्यंत पहात होतों. ते दोन पक्षी किल्ल्यावर घिरट्या घालीत आहेत. ह्या दोन पक्ष्यांशिवाय दुसरे पक्षी किल्ल्यांत असतीलसें मला वाटत नाहीं. बुरुजावर पहारा देणारे सैनिक तसे जास्त दिसत

नाहींत. तरी पण विचार केला कीं, आपल्या जवळच्या लहान तुकडीच्या बळावर किल्ला सर करणें शक्य होणार नाहीं. म्हणून मी आतांपर्यंत आपली वाट पहात बसलों होतों." अमरपाल म्हणाला.

"तूं घाई केली नाहींस हें बरें झालें. नाहींतर तुम्ही त्या पक्ष्यांच्या तोंडी बळी पडला असतां आणि फायदा कांहींच झाला नसता." असें सांगून चित्रसेन उग्राक्षाकडे वळून म्हणाला–"आतां एकच उपाय उरला आहे. किल्ल्याचें फाटक तोडून आपण आंत शिरलें पाहिजे. हें काम तुझ्या अनुयायांना सहजीं करतां येण्यासारखें आहे.

उग्राक्षानें प्रथम चित्रसेनाकडे व नंतर भयंकर पक्ष्यांकडे पाहिलें व डोकें खाजवून म्हणाला–"आपल्या कांहीं अनुयायांना किल्ल्याचें फाटक तोडण्यासाठीं व कांहींना किल्ल्याची भिंत पाडण्यासाठीं पाठवूं शकलों असतों. पण या भयंकर पक्ष्यांना काय करणार!"

"ते आपल्यावर हल्ला करूं शकणार नाहींत ह्याची जबाबदारी माझ्यावर!" अमरपाल म्हणाला.

"तें कसें? अशक्य!" चित्रसेन म्हणाला.

"आज सकाळीं जेव्हां या पक्ष्यांच्या पिंजऱ्यांना आग लावून मी यांना ठार केलें तेव्हां मला एक गोष्ट आढळून आली. हे पक्षी आगीला फार भितात. म्हणून आपण आपल्या निवडक सैनिकांच्या हातांत एकेक मशाल देऊं. या सैनिकांच्या हातांतली मशाल म्हणजे या पक्ष्याच्या विरुद्ध ढाल समजा, महाराज! या उपायानें पक्ष्यांच्या हातून स्वतःचा बचाव करून घेणें शक्य आहे!" अमरपाल म्हणाला.

(पुढील गोष्ट पुढील अंकीं)

मातीची गाडी

उज्जयनी नगरींत चारुदत्त नांवाचा एक ब्राह्मण युवक रहात असे. त्याला जो कांहीं जमीनजुमला मिळाला होता तो सर्व त्यानें दान-धर्म करण्यांत खर्च केला. त्याच्या बायकोचें नांव धूतांबा असें होतें. त्यांना रोहसेन नांवाचा एकुलता एक मुलगा होता. चारुदत्त गरिबींत दिवस कंठीत असला तरी त्याचा एक बालमित्र मैत्रेय, वर्धमान नांवाचा नोकर, रदनिका नांवाची दासी यांचा भार त्याच्यावरच होता. सर्वांत विचित्र गोष्ट म्हणजे अशा ह्या गरीब ब्राह्मण तरुणावर उज्जयनीची वसंतसेना नांवाची वेश्या प्रेम करीत असे.

एके दिवशीं वसंतसेना एकटीच रात्रीं घरीं परत जात असतां राजाचा मेहुणा शकार ह्यानें तिला पाहिलें व त्यानें तिचा जणुंकांहीं पाठलागच सुरू केला. स्वरक्षणासाठीं निरुपाय म्हणून ती चारुदत्ताच्या घरांत शिरली. तिनें आपले दागिने काढून चारुदत्ताकडे आपली ठेव म्हणून ठेवून दिले. तिनें असेंहि सांगितलें कीं, शकार त्या दागिन्यांसाठींच तिचा पिच्छा पुरवीत आहे. चारुदत्त तिला सोबत म्हणून पोंचवायला तिच्या घरापर्यंत जाऊन आला. त्यानें दागिन्याच्या रक्षणाचें काम वर्धमान व मैत्रेय यांच्यावर टाकलें. दोघे आळीपाळीनें दिवसां व रात्रीं दागिन्यांचें रक्षण करीत.

चारुदत्ताच्या घरीं पूर्वी संवाहक नांवाचा नोकर काम करीत असे. चारुदत्ताच्या घरीं गरिबी असल्यामुळें त्याला नोकरी सोडावी लागली. उदर निर्वाहासाठीं त्यानें जुगार खेळायला सुरवात केली. त्याच्या डोक्यावर कर्जाचें ओझें वाढत चाललें. म्हणून तो

आपलें तोंड लपविण्यासाठीं एका पडक्या देवळांत राहूं लागला. कर्ज देणारे तेथें आले आणि पट मांडून खेळूं लागले. खेळ ऐन रंगांत येऊं लागल्यावर संवाहक स्वत:ची परिस्थिति विसरून मध्येंच ओरडला– "हा डाव माझा आहे!" पण तेवढ्यांत आपली चूक त्याच्या लक्षांत आली व त्यानें तेथून पाय काढला, तो सरळ वसंतसेनेच्या घरीं आला. तो चारुदत्ताचा नोकर आहे हें ओळखून वसंतसेनेनें त्याचें सर्व कर्ज फेडलें. संवाहकचें मन ह्या एका घटनेमुळें पालटलें व तो एक बौद्ध भिक्षु झाला.

उज्जयनीला शर्वीलक नांवाचा एक ब्राह्मण रहात असे. त्याचें प्रेम वसंतसेनेची दासी मदनिका हिच्यावर होतें. मदनिकेबरोबर लग्न करण्याची व संसाराचा खर्च चालविण्याची लायकी त्याच्यांत आहे कीं नाहीं ह्या गोष्टीची परीक्षा करण्यासाठीं वसंतसेनेनें थोडें धन आधीं द्यायला सांगितलें. पण शर्वीलक याच्याकडे एक दिडकी देखील नव्हती. म्हणून त्यानें इतर शास्त्रांच्या अभ्यासा बरोबर चौर्यकलेचा अभ्यास सुरू केला. त्यानें चारुदत्ताच्या घरांत शिरून वसंतसेनेचेच दागिने चोरून ते तिला आणून दिले.

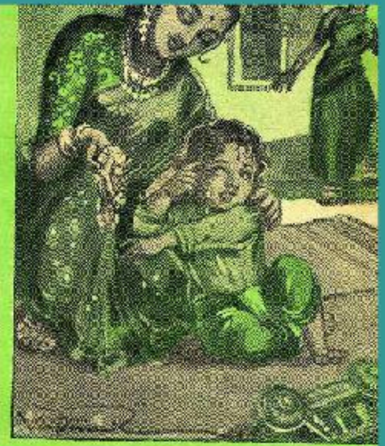
दागिने चोरीला गेलेले ऐकून चारुदत्ताला वाईट वाटलें. त्यानें त्या दागिन्यांच्या जागीं त्यांची किंमत म्हणून आपल्या बायकोचा रत्नहार वसंतसेनेकडे मैत्रेयाच्या हातीं पाठवून दिला. शर्वीलकच्या चोरीमुळें चारुदत्ताला हा सर्व त्रास झाला हें वसंतसेनेला अर्थातच कळल्याशिवाय राहलें नाहीं. पण ती उघड कांहींच बोलली नाहीं व मदनिकेला शर्वीलक बरोबर पाठवून दिलें. दोघे गाडींत जात असतां शर्वीलकला कळलें कीं, राजानें आर्चक नांवाच्या एका व्यक्तीला गुन्हेगार म्हणून धरून नेलें आहे.

आर्चक हा एका गवळ्याचा मुलगा होता व तो शर्वीलकचा मित्रगण होता. लोकांना वाटलें कीं कोणी सिद्धपुरुषानें असें भविष्य वर्तवलें होतें कीं, आर्चक राजा होणार. म्हणून राजानें त्याला कैद केलें आहे.

शर्वीलक गाडींतून उतरला व त्यानें गाडीवाल्याला आपल्या एका परिचित गायकाकडे मदनिकेला पोंचवायला सांगितलें. तो आर्चकाला सोडविण्यासाठीं निघाला व वसंतसेना, मैत्रेयानें दिलेला रत्नहार घेऊन चारुदत्ताकडे निघाली. तिनें मैत्रेयाच्या हातीं, ती येत असल्याचें चारुदत्ताला कळविलें होतें. पावसाळी रात्र असल्या कारणानें चारुदत्ताच्या घरींच तिला ती रात्र काढावी लागली.

दुसऱ्या दिवशीं उजाडतांच चारुदत्त मैत्रेयाबरोबर बाहेर बागेंत गेला. त्यानें आपला नोकर वर्धमान यास वसंतसेनेला एका बंद गाडींत बसवून बागेंत घेऊन यायला पाठविलें.

वसंतसेना सकाळीं उशिरां उठली. ती रत्नहार चारुदत्ताच्या बायकोला देऊं लागली. पण तिनें तो घेतला नाहीं. म्हणाली–"स्त्रीला पति हेंच सर्वांत मोठें आभूषण आहे. त्यांनीं होऊन तुला तो दिला असतां मी कसा परत घेऊं?"

चारुदत्ताचा मुलगा रोहसेन याच्यासाठीं मदनिका एक मातीची गाडी घेऊन आली. तेव्हां त्यानें ती दूर फेंकून दिली व म्हणाला– "शेजारच्या मुलाच्या गाडीसारखी सोन्याची गाडी हवी मला!" आणि रडूं लागला.

वसंतसेनेला राहवेना. तिनें गळ्यांतले दागिने काढून देत म्हटलें–"हे घे. सोन्याची गाडी करवून घे."

थोड्या वेळानें वर्धमान चारुदत्ताच्या आज्ञेप्रमाणें बंद गाडी घेऊन आला व वसंतसेनेकडे त्यानें निरोप पाठविला कीं, गाडी तयार आहे. वसंतसेनेनें परत निरोप

पाठविला कीं, वेणीफणी करून यायला थोडा वेळ लागेल. वर्धमान गाडींत गाद्या घालायला विसरला होता. तो गाद्या घेऊन यायला तेथून निघून गेला.

चारुदत्ताच्या घराजवळच गल्लींत कांहीं गाड्या उभ्या होत्या. एका गाडींचें चाक निघाल्यामुळें पुढच्या मागच्या गाड्या अडकून पडल्या होत्या. तेवढ्यांत तेथें आणखी एक गाडी आली. ती गाडी शकारची होती. त्याचा नोकर ती गाडी शकार करितां घेऊन आला होता. वाटेंत गाड्या अडलेल्या पाहून त्यानें आपली गाडी पण चारुदत्ताच्या घरासमोरच उभी केली आणि गाडीवाल्याच्या मदतीला धांवला.

त्याच वेळीं वसंतसेना बाहेर आली. समोर एक बंद गाडी पाहून व चारुदत्तानें पाठविलेली गाडीच ही असावी असें समजून ती आंत जाऊन बसली. तिनें खिडक्या बंद करून घेतल्या. गाडीची दुरुस्ती झाल्याबरोबर वाट मोकळी झाली. शकारचा नोकर परत आला व तो गाडी घेऊन सरळ शकारच्या बागेंत गेला.

शर्वीलक चौरविद्येंत प्रवीण असल्या कारणानें तुरुंगांत शिरला. तेथें एका अधि-

काऱ्याला ठार करून आर्चकाला सोडवून घेऊन आला. सैनिक आर्चकचा शोध काढीत होते. आर्चकाला तें कळलें. तो चारुदत्ताच्या घरांत मागल्या दारानें शिरला व एका कोपऱ्यांत लपून बसला.

तिकडे वर्धमान गाडींत गाद्या घालून ओरडला—"गाडी तयार आहे. वसंतसेनेला सांगा !" तें ऐकून आर्चक बोलल्याशिवाय गाडींत येऊन बसला. वर्धमान गांवाबाहेर चारुदत्ताच्या बागेंत गाडी घेऊन गेला.

गाडी आल्याबरोबर चारुदत्तानें पुढें होऊन गाडीचा दरवाजा उघडला. पण आंत

आर्चकाला पाहून त्याला आश्चर्य वाटलें. आर्चकनें आश्रय मागितल्यावर चारुदत्तानें अभयदान देऊन त्याच गाडींत त्याला वाटेल तिकडे जायला सांगितलें.

तिकडे शकार आपल्या एका मित्राबरोबर गाडीची वाट पहात उभा होता. तेव्हां त्याला संवाहक भेटला. तो आपली पीतवस्त्रें धुऊन वाळत घालायला त्या बाजूला येत होता. पण शकारनें त्याला शिव्या हासडून व मारहाण करून तेथून पाठवून दिलें. त्याच वेळीं गाडी बागेंत आली. तींत वसंतसेना होती.

शकारला पाहून वसंतसेना घाबरली. शकारला मात्र आनंद झाला. त्यानें वसंतसेनेची पुष्कळ मनधरणी केली. पण तिनें लाथ मारली म्हणून त्याला आपला अपमान वाटला. त्यानें आपल्या मित्राला सांगितलें कीं, ह्या बाईला चोपून काढ. मागशील तें धन देईन. पण त्याचा मित्र म्हणाला–"तें काम माझ्याकडून व्हावयाचें नाहीं." गाडीवालापण तेंच म्हणाला.

"अरे, मी हें सर्व थट्टेंत म्हटलें होतें. तुझ्या हातून तिला बडविणें मला आवडलें असतें असें का वाटतें तुला?" तुम्ही दोघे होतां म्हणून वसंतसेना लाजली. असें सांगून शकारनें दोघांना निघून जायला सांगितलें. नंतर त्यानें वसंतसेनेशींच पुन्हां लवळपणानें बोलायला सुरवात केली, पण ती ऐकत नाहीं असें पाहून त्यानें तिचा गळा दाबला. वसंतसेना बेशुद्ध होऊन पडली. शकारला वाटलें कीं ती मेली. शकारचा मित्र व गाडीवाला परत आले. त्यांनीं वसंतसेनेचा अमानुषपणें वध झाल्याचें पाहिलें. शकारचा मित्र त्याला रागावूं लागल्यावर शकारनें त्याला विचारलें–"वसंतसेनेचा वध करून तूं मलाच उलट बोलत आहेस? चोराच्या उलट्या बोंबा? थांबा, पाहतों!"

मित्राला शकारच्या त्या बोलण्याचा जास्तच राग आला. त्यानें तलवार काढली व 'पाहून घेईन' असें सांगून निघून गेला. तो राजद्रोही लोकांच्या पक्षांत सामील झाला. शकारनें गाडीवाल्याला लांच द्यायचा प्रयत्न केला. पण त्यानें नकार दिल्यावर त्याला कैद करून आपल्या घरांत कोंडून ठेवण्याचा व वसंतसेनेच्या खुनाचा अपराध चारुदत्तावर लावण्याचा शकारनें बेत केला.

वसंतसेनेच्या अंगावर वाळलेलीं पानें टाकून तो तेथून निघून गेला. थोड्या वेळानें बौद्ध भिक्षु पुन्हां तेथें आला. त्यानें वसंतसेनेलाच अज्ञानानें एक पानांचा ढीग समजून आपले कपडे वाळत घालायचें ठरविलें. वाऱ्यामुळें पानें थोडी बाजूला सरकल्याबरोबर त्याला आंत वसंतसेना दिसली. त्यानें चकित होऊन तिच्या तोंडावर थोडें पाणी शिंपडलें व तिला शेजारच्या बौद्ध विहारांत घेऊन गेला. तिनें त्याचें रक्षण केलें होतें हें तो विसरला नव्हता.

शकारनें न्यायाधिशाला सांगितलें कीं, मी वसंतसेनेचा वध केला नाहीं. कोणीतरी

तिचे दागिने पळविण्यासाठीं तिचा वध केलेला दिसतो आहे.

न्यायाधिशानें आपल्या कर्तव्याचें पालन करण्याचें ठरवून चवकशी सुरू केली. वसंतसेनेच्या आईनें साक्ष दिली कीं, माझी मुलगी चारुदत्ताच्या घरीं गेली होती. चारुदत्ताला विचारलें तेव्हां तो म्हणाला– "ती माझ्या घरून निघून गेली होती."

चवकशीचें काम सुरू झाल्याबरोबर मैत्रेय वसंतसेनेकडे निघाला. कारण चारुदत्तानें त्याच्या हातीं वसंतसेनेनें मुलाला सोन्याची गाडी घेण्यासाठीं दिलेले दागिने

परत पाठविले होते. जात असतां वाटेंत त्याला राजाचे शिपाई चारुदत्ताला धरून घेऊन गेल्याचें कळलें. तें ऐकून तो न्यायास्थानाकडे धांवला. त्याच्याकडे वसंत-सेनेचे दागिने सांपडल्यामुळें चारुदत्तावर लावलेला आरोप खरा ठरला. न्यायाधिशानें चारुदत्ताला फांशीची शिक्षा सांगितली. वध्यभूमीकडे जात असतां चारुदत्तानें एकदां आपल्या मुलाला पाहण्याची इच्छा दर्शविली.

रोहसेननें चांडाळाचे पाय धरून विनंती केली कीं, माझ्या वडिलांना फांशीची शिक्षा देऊं नका, मला शिक्षा द्या.

तिकडे वसंतसेना बौद्ध भिक्षूबरोबर चारुदत्ताच्या घरीं गेली. तेथें चारुदत्ताला फांशीची शिक्षा ऐकविण्यांत आल्याचें कळलें. ती वध्यभूमीकडे धांवली. ती ओरडली–"त्यांना फांशी देऊं नका, मी जिवंत आहें." चांडाळानें चारुदत्ताला सोडलें.

वसंनसेनेला जिवंत समोर आलेली पाहून शकार पळून जाऊं लागला. परंतु राजाच्या शिपायांनीं त्याला धरलें. वसंतसेनेनें घडलेला सर्व वृत्तांत सांगितला.

त्याच वेळीं आर्यकानें यज्ञवेदींतच राजाचा वध केला व स्वत: राजा झाल्याची घोषणा केली. त्यानें आपली कृतज्ञता व्यक्त करण्यासाठीं म्हणून वेणु नदीच्या काठचा कुशावती प्रदेश चारुदत्ताला दान केला. ही बातमी शर्वीलकनें चारुदत्ताला येऊन सांगितली.

चारुदत्त वसंतसेनेबरोबर घरीं आला तेव्हां त्याची बायको धूतांबा, पती फांशी गेला असेल असें समजून सती जाण्याच्या तयारींत होती. परंतु पतीला समोर पाहून तिला आनंद झाला. चारुदत्तानें शकारला सोडून देण्यास नव्या राजाजवळ विनंति केली. पुढें चारुदत्ताचा संसार सुखाचा झाला.

चित्रकाराचें चातुर्य

जय आणि विजय नांवाचे दोन चित्रकार होते. त्यांच्या चित्रकलेचें कौशल्य पाहून सर्व त्यांची वाखाणणी करीत. कोणाला फक्त एकदां पाहिलें तरी ते त्याचें हुबेहूब चित्र कल्पनेनें काढून दाखवीत. नुसतें वर्णन ऐकून देखील ते एकेकाचें चित्र काढीत.

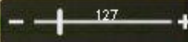
त्यांनीं आपल्या या कलेचें प्रदर्शन कित्येक राजदरबारांत केलें. कित्येक राजे व त्यांचे मंत्री या दोघांच्या कलेचें कौतुक करून त्यांच्या कलेचा आदर करीत असत.

माधववर्मा नांवाच्या कलिंग देशाच्या राजानें दोघां चित्रकारांना आपल्या दरबारीं बोलाविलें व म्हणाला–"तुमच्या कलेची एवढी प्रशंसा ऐकून दरबारी थाटानें सत्कार व्हावा म्हणून बोलाविलें आहे. पण रीतीप्रमाणें मी तुमची परीक्षा घेणार आहें. तुमच्या कलेची परीक्षा तुम्ही स्वत:चेंच चित्र काढून द्या. तें तुम्ही काढून दाखविलेंत तर मी तुम्हांला मागाल तें बक्षीस देईन.

तें ऐकून चित्रकारांचा चेहरा उतरल्या-सारखें राजाला दिसलें. म्हणून तो पुन्हां म्हणाला–"तुम्ही आरशांत आपापलीं तोंडें पाहतांच कीं नाहीं? मग कल्पनेनें चित्र काढणें तुम्हांला कां कठीण वाटावें. मी सुद्धां तुम्हांला अगदीं सोपी जावी म्हणून ही परीक्षा घ्यायचें ठरविलें आहे. मग बोला, कोठें बसणार चित्र काढायला? मी सर्व व्यवस्था करून देतों!"

जयनें आणि विजयनें परस्परांकडे हेतु-पूर्वक एकदां पाहिलें. परस्परांशीं त्यांचें कांहीं तरी मौन भाषण झालें. इतरांना तें काय कळणार? थोड्या वेळानें ते म्हणाले–"ठीक आहे महाराज! आम्ही ही परीक्षा द्यायला तयार आहों!"

राजानें एका नोकराला बोलावून सांगितलें कीं, दोघांना निरनिराळ्या खोलींत जाऊन बसव. त्यांना ज्या ज्या वस्तूची गरज असेल ती नेऊन दे. चित्रें पुरी झाल्या-नंतर तीं घेऊन ये. आणखी हें पहा, खोलींत आरसा किंवा स्वतःचें प्रतिबिंब दिसेल अशी एकहि वस्तु असतां कामा नये. समजलें !"

राजानें नोकराला बजावून पाठवून दिलें. नोकरानें दोघांना राजाज्ञेप्रमाणें निरनिराळ्या खोलींत बसायला जागा दिली.

स्वतःचें चित्र काढणें तेवढें सोपें काम नाहीं. आरशांत जरी स्वतःचें रूप पाहून काढावयाचें म्हटलें तरी डावी उजवी बाजू व मागची बाजू बरोबर दिसत नाहीं. म्हणून स्वतःचें चित्र काढावयाचें ठरविलें असतें तरी जय व विजय आपल्या कामांत यशस्वी झाले नसते.

परंतु त्यांनीं दुसरीच युक्ति करावयाचें ठरविलें. त्यांनीं स्वतःचें चित्र काढण्या-ऐवजीं परस्परांचें चित्र काढण्याचें ठरविलें. त्यामुळें चित्र तयार व्हायला फार वेळ लागला नाहीं. त्यांनीं नोकराला सांगितलें कीं, चित्र काढण्याचें काम पुरें झालें आहे. त्यांनीं आपापलें चित्र एका सुंदर पेटींत घालून राजाकडे पाठवून दिलें.

राजानें दोघांचीं चित्रें पेटी उघडून पाहिलीं. राजानें किंवा नोकरानें चित्र किंवा पेटी पूर्वीं पाहिलेली नव्हती. कोणत्या पेटींतलें चित्र कोणी काढलें हें देखील पाहिलें नव्हतें. म्हणून राजानें दोघांनीं काढलेलीं चित्रें पेटींतून उघडून पाहाल्यावर हें समजून कीं, ज्यांनीं त्यांनीं आपापलीं चित्रें काढलीं असावीं, चित्रकारांना बोलावून त्यांची तोंड भरून प्रशंसा केली व त्यांचा सत्कार करून त्यांना पूर्वीं वचन दिल्याप्रमाणें बक्षीस दिलें.

देव भावाचा भूकेला !

एका गांवा बाहेर ग्रामदेवतेचें एक पडकें देवूळ होतें. परगांवचा एक मनुष्य त्या गांवीं कांहीं कामासाठीं आला. वाटेंत एका कुंपणाजवळ त्याला खड्डा दिसला. तो पार करून जायला एका लांबट दगडाची जरूर होती. त्यानें अज्ञानामुळें देवीचा दगडच खड्ड्यांत टाकला व त्यावर पाय देऊन निघून गेला.

त्यानंतर त्या गांवचा एक मनुष्य त्याच वाटेनें आला. त्यानें खड्ड्यांत मूर्ति पडलेली पाहून सरळ उभी करून जागच्याजागीं ठेवून दिली. तें पाहून ती मूर्ति म्हणाली—"प्रतिष्ठा अशीच का करावयाची असते नारळ फोडल्या शिवाय?"

खांबावर कोरलेल्या इतर देवतांनीं तें ऐकून विचारलें—"तुझ्या अंगावर पाय देऊन जाणाऱ्याला तूं कांहींच बोलली नाहींस, आणि ह्या बिचाऱ्यानें तुला सरळ उभी करून ठेवली तर उलट त्याच्यावरच राग?" ज्याच्या मनांत भावनाच नाहीं त्याला मी काय म्हणूं देव भावाचा भूकेला? धर्मावर विश्वास ठेवणारालाच त्रास सोसावा लागतो.

नवीन शासनकर्त्ता

कर्नाटकचा राजा चामुंडराय ह्याच्या पदरीं गुंडप्पा नांवाचा एक पुरोहित नोकरी करीत असे. राजघराण्यांतली सर्व धर्मकार्यें व मंगल कार्यें गुंडप्पांच्या हातूनच होत असत. गुंडप्पा भटजींवर राजाची खास मर्जी होती.

एकदां चामुंडरायांनीं गुंडप्पा भटजींना बोलावून म्हटलें—" गुरुजी, गेलीं कित्येक वर्षें तुम्ही या राज्याची मनोभावें सेवा केली आहे. पण तुमची गरीबी पाहून मला देखील लाज वाटूं लागली आहे. तुम्ही काय वाटेल तें मागून घ्या. तुम्हांला कोणत्याहि गोष्टीची कमतरता भासतां कामा नये. काय वाटेल तें मागून घ्या."

गुंडप्पांनीं विचार केला कीं, मागून घ्यायलाच सांगितलें आहे तर पोट भरून मागून घ्यावें. नंतर वाटायला नको कीं, संधी आली असून आपल्या भोळसटपणामुळें घालवून बसलों. उघड म्हणाले—" महाराज! आपण इतकें म्हणालांत एवढेंच पुरें. माझी इच्छा पूर्ण झाली. तरी पण आपण आग्रहच करीत आहां म्हणून मागत आहें. मला कोणत्या तरी जिल्ह्याचा किंवा प्रदेशाचा शासक नेमावें."

राजा म्हणाला—" तथास्तु ! " त्यानें नंजनगूड प्रदेशाचा शासक म्हणून गुंडप्पांची नेमणूक केली. त्यानें विचार केला, गरीब ब्राह्मण आहे. ज्ञानी विद्वान आहे. अन्यायानें प्रजेचें पालन करणार नाहीं.

गुंडप्पांनीं राजघराण्यांत भिक्षुकीचें काम केलें होतें. जबाबदारीच्या जागेवर शासक म्हणून कधीं काम केलें नव्हतें. म्हणून नेमणूक करतांना राजानें त्यांना शासन कार्यासंबंधीं कांहीं महत्वाच्या गोष्टी गांठीला बांधून ठेवण्यास सांगितल्या. शासकानें आपल्या वागणुकींत थोडें गांभीर्य दाखविलें पाहिजे. अर्थात लोकांसमोर थट्टा मस्करी करूं नये. कोणाचा सल्ला घ्यायचा झाला तर घ्यावा पण ह्या कानाची गोष्ट त्या कानाला कळतां कामा नये. हाताखालच्या लोकांची शेंडी नेहमीं आपल्या हातांत ठेवली पाहिजे.

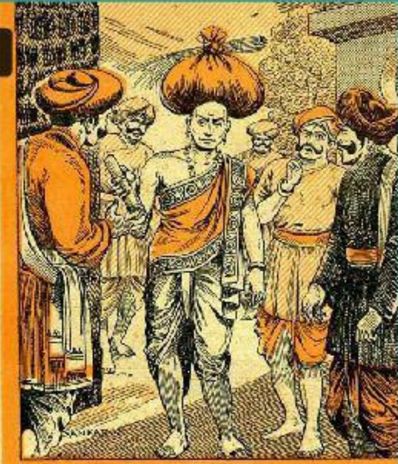
राजाचें बोलणें ऐकून गुंडप्पा सर्व समजल्या सारखें मुंडी हालवीत म्हणाले—" ठीक आहे महाराज ! कळलें मला सर्व ! "

राजानें त्याला नियुक्तिपत्र दिलें. तें घेऊन व राजाचा निरोप घेऊन गुंडप्पा हंसत खुशींत आपल्या घरीं गेले.

गुंडप्पा निघून गेल्यावर राजानें नंजनगूडच्या लहान थोर अधिकाऱ्यांना ही नेमणूक झाल्याची बातमी कळविली व नव्या शासनकर्त्याच्या स्वागताची व्यवस्था करावयास सांगून पाठविलें.

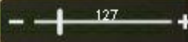
नवीन जिल्हाधिकाऱ्याच्या स्वागताची जय्यत तयारी सुरू झाली. गांवकरी व नागरिक गुंडप्पा येणार होते त्या दिवशीं नंजनगूडच्या वेशीवर स्वागतासाठीं हजर झाले.

गुंडप्पांनीं आपलें सामान सुमान व कपडे एका गाठोड्यांत बांधले व दर्भांचा एक

पुंजका पण संवयी प्रमाणें बरोबर बांधून घेतला. गाठोडें डोक्यावर घेऊन गुंडप्पा पायींच नंजनगूडला निघाले.

दुपारीं ऐन उन्हांत दमून भागून गुंडप्पा नंजनगूडला येऊन पोंचले. जे लोक नव्या शासनकर्त्याच्या स्वागतासाठीं वाट पहात होते, वाट पाहून दमून गेले होते. गुंडप्पांना समोर येतांना पाहून त्यांना वाटलें कीं, कोणी गुरुजी येत असतील. त्यांनीं गुंडप्पांना विचारलें—" गुरुजी ! नवीन जिल्हाधिकारी येत आहेत म्हणून महाराजांच्या निरोप होता. आम्ही त्यांची वाट पहात

आहों. आपल्याला वाटेंत कोठें भेटले का ते?"

नियुक्तिपत्र गुंडप्पांच्या हातांतच होतें. त्यांनीं तें विचारणाऱ्यांच्या हातीं देऊन वाचायला सांगितलें.

गांवकरी चकित होऊन गुंडप्पांच्याकडे पहात होते. गुंडप्पा गंभीर मुद्रा करून नुसते उभे होते. ग्राम अधिकाऱ्यांनीं नियुक्तिपत्र वाचलें व चकित होऊन मुजरा केला. गांवकरी जास्तच चकित झाले. गुंडप्पांना एका पालखींत बसवून गांवभर त्यांची मिरवणूक काढण्यांत आली.

ग्रामाधिकाऱ्यानें गुंडप्पांना आपल्या घरीं जेवायला बोलाविलें. जेवायला बसतांना संवयीप्रमाणें गुंडप्पांनीं तिखुपर्ण म्हणायला सुरवात केली व यजमानाला उदक सोडायला सांगितलें. त्याला कांहीं उलगडा होईना.

गुंडप्पा पोटभर जेवले. जेवून उठल्यावर म्हणाले–"बरें तर आतां निरोप द्या. दक्षिणा तांबूल द्या म्हणजे जाऊन थोडा वेळ वामकुक्षी करीन म्हणतों."

ग्रामाधिकाऱ्याला वाटलें तांबूल दक्षिणेचा अर्थ लांच वीच असेल. म्हणून त्यानें एका पिशवींत शंभर मोहरा ठेवून गुंडप्पांना दिल्या व नमस्कार केला. गुंडप्पा म्हणाले– "तसें नव्हें उदक सोडून द्या!" ग्रामाधिकारी जास्तच चकित झाला. महाराजांनीं कांहीं तरी खास चूक केलेली दिसते आहे. पण महाराजांच्या आज्ञेसमोर बोलण्याची कोणाची प्राज्ञा?

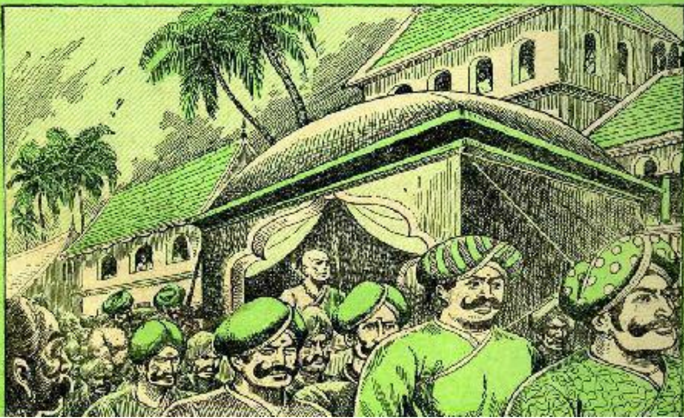
गुंडप्पा घरीं निघून गेले. जातांना, मी लवकरच कचेरींत येतों, तुम्ही पुढें जाऊन कामाला लागा, असें सांगून गेले.

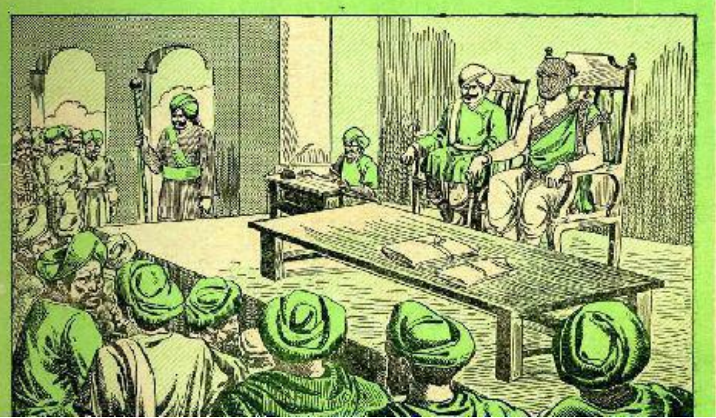
ग्रामाधिकारी कचेरींत गेला.

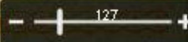
गुंडप्पांनीं घरीं जाऊन विचार केला कीं, महाराजांनीं ज्या सूचना केल्या आहेत त्या चांगल्या आठवून मग कचेरींत जावें. त्याप्रमाणें त्यांनीं चेहरा गंभीर दिसावा म्हणून कपाळाला व तोंडाला चंदन अर्चन करून घेतलें.

कचेरींत गेल्यावर त्यांचें तें रूप पाहून सर्वांना खदखदून हंसूं आलें. पण तें आवरून सर्व अदबीनें बोलूं लागले.

महाराजांनीं दुसरी गोष्ट सांगितली होती कीं, ह्या कानाची गोष्ट त्या कानाला कळतां कामा नये. म्हणून गुंडप्पा बोलतांना किंवा ऐकतांना एका कानावर हात ठेवीत असत. हें त्यांचें वागणें सर्वांसच विचित्र वाटलें.

तिसरी गोष्ट महाराजांनीं सांगितली होती कीं, हाताखालच्या लोकांची शेंडी नेहमीं बळकट हातांत ठेवली पाहिजे. गुंडाप्पांनीं त्याची पण तयारी ठेवली होती. पण संधीची वाट पहात होते.

नवे अधिकारी म्हणून कोणी तोंडांतून ब्र अक्षर देखील काढीत नव्हता. गुंडाप्पा देखील बोलत नव्हते. बसून बसून लोक कंटाळून गेले. कांहीं लोक जांभया देऊं लागले तर कांहीं पेंगू लागले. संध्याकाळ झाली काळोख पडला तरी गुंडप्पा खुर्चीवरून हलले नाहींत. अधिकारी उठेपर्यंत कोण उठणार ? शेवटीं लोक बसल्या बसल्याच हळूं हळूं आडवे होऊं लागले. गुंडप्पा ह्याच संधीची वाट पहात होते. खुर्चीवरून उठले व खिशांतून कात्री काढून ग्रामाधिकाऱ्याची शेंडी कापून घेतली. नंतर एका मागून एक दोघां तिघांच्या शेंड्या कापून गुंडप्पा घरीं निघून गेले. राजानें सांगितलेल्या सर्व सूचनांचा आपण छान अंमल केला असें मनाशीं अभिमानानें म्हणत गुंडाप्पा दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं राजाच्या दर्शनास निघाले. राजा आपली पाठ थोपटील व आपणांस मोठें बक्षीस पण देईल असें त्यांना वाटत होतें.

गुंडाप्पांनीं आपला पराक्रम निवेदन केला. राजाला आपल्या कानांवर विश्वास देखील होईना.

इतक्यांत नंजनगूडहून एक अधिकारी राजाकडे आपल्या गांवचें गाऱ्हाणें घेऊन आला. त्यानें नव्या शासनकर्त्याचा पराक्रम वर्णन करून सांगितला. राजानें विचार केला,—चूक आपलीच. गुंडप्पांचा काय दोष ? गुंडाप्पांना आपणच ह्या कामावर नेमलें. शेवटीं राजानें भटजींना पुन्हां त्यांच्या जुन्याच पदावर नेमलें.

पापांचीं कारणें

विक्रमार्कानें आपला हट्ट सोडला नाहीं. पुन्हां झाडाजवळ गेला व प्रेत खांद्यावर काढून घेऊन स्मशानाच्या दिशेनें चालूं लागला. तेव्हां प्रेतांतला वेताळ बोलूं लागला—"राजा, पुरुषांना आयुष्यांत ज्या हाल अपेष्टा सहन कराव्या लागतात त्याच्या मुळाशीं स्त्रिया असतात असें साधारणपणें आपण समजतों. परंतु तूं हे जे कष्ट सहन करीत आहेस त्याच्या मुळाशीं कोणी स्त्री असेलसें मला वाटत नाहीं. आज तुला मी एक अशी गोष्ट सांगणार आहे कीं, स्त्री जातीमुळेंच मनुष्य पाप-कर्मांत गुरफटूं लागतो. पण खरोखरीं पुरुषच आपल्या सर्व प्रकारच्या पाप कर्मास कारण असतो असें चंद्रसिंहाला कां वाटलें हें ऐक!" त्यानें गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

मांडव्य ऋषि तपश्चर्या करीत होते. राजाचे शिपाई एका चोराचा शोध काढीत

त्यांच्या आश्रमांत आले व त्यांनाच चोर समजून धरून घेऊन गेले. पुढें त्यांना त्यांनीं मृत्यु दंड देखील देऊन टाकला.

यमदूतांनीं मांडव्य ऋषींना यमासमोर नेऊन उभें केलें. त्यांनीं यमाला जाऊन विचारलें—" माझा काय अपराध? कां मला ही एवढी मोठी शिक्षा?"

यम म्हणाला—"तुम्ही पायांखालीं चिरडून कित्येक किडे व मुंग्या मारल्या म्हणून!"

"माझ्या हातून नकळत घडलेल्या या लहानशा पापाकरितां मला एवढी मोठी शिक्षा!! तर मग जा! तुला मी शाप देतों कीं, तुला शूद्राच्या पोटीं जन्मास येऊन मृत्यु लोकीं जावें लागेल." मांडव्य ऋषींनीं रागाच्या भरांत यमाला शाप दिला.

त्या शापाचा परिणाम असा झाला कीं, यम विदुर होऊन मृत्युलोकीं आला. तो शंभर वर्षें जगला. तों पर्यंत यमलोकाचें राज्य अर्भय नांवाच्या आदित्याकडे होतें.

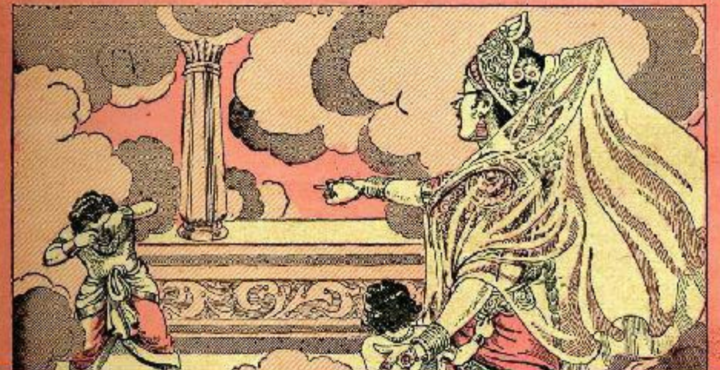
यमानें मनुष्य प्राण्यांना अन्यायानें दंड दिला होता म्हणून त्याला मांडव्य ऋषींचा शाप झाला हें लक्षांत ठेवून अर्भय जास्त सावधगिरीनें न्याय निवाडा देऊं लागला. कोणी किती पाप केलें आहे ह्याची पुरी चवकशी करून मगच तो त्यांना शिक्षा देत असे.

अर्भयला एक विचित्र गोष्ट आढळून आली. नरकयातना भोगणारांपैकीं नव्वद टक्के लोक म्हणत कीं, त्यांच्या हातून जीं पापकर्मे घडलीं त्यांच्या मुळाशीं त्यांचीच बायको अगर दुसरी कोणी स्त्री होती. अर्भयला वाटलें, कदाचित ही गोष्ट खरी असूं शकेल. यम शापमुक्त होऊन यमलोकीं परत आल्यावर अर्भयनें, त्यानें काढलेला निष्कर्ष यमाला सांगितला.

यमानें बराच वेळ या गोष्टीवर विचार केला. जर पापकर्मांच्या मुळाशीं स्त्रीजात असेल तर पुरुषांना दंड देणें चुकीचें आहे. दंडाचा मुख्य वांटा स्त्रियांना देखील मिळाला पाहिजे.

यमाला स्वतःच्या लहानपणची एक गोष्ट आठवली. त्याची आई संज्ञादेवी यमाचा जन्म झाल्यावर यमाचे वडील सूर्य याच्या-जवळ आपली सांवली म्हणजे छाया सोडून माहेरी निघून गेली. छाया यमाच्याविषयीं सावत्र भाव दाखवूं लागली व तिनें यमाचा फार छळ केला. एकदां यमानें चिडून

जाऊन रागाच्या भरांत तिला लाथ मारली. छायानें यमाला शाप दिला—"तुझा तो पाय गळून जमिनीवर पडेल!" पण यम आपले वडील सूर्यनारायण यांच्या पाठीशीं लपला. वडिलांच्या कृपेनें यम शापमुक्त झाला.

ती जुनी आठवण ताजी झाल्यानें यमाला देखील वाटलें कीं, कदाचित सर्व पापांचें मूळ कारण अर्भय म्हणतो तशा स्त्रियाच असाव्यात. परंतु विचार केल्या शिवाय आपलें मत देणें रास्त नाहीं असें वाटून यमानें आपल्या विश्वासपात्र आशा अनुयायां-पैकीं चंड यास दहा वर्षें मृत्युलोकांत जाऊन संसार थाटायला सांगितलें. परत येऊन सांसारिक कष्टांचें कारण स्त्रिया आहेत कीं आणखी कोणी हें पाहून यायला मी तुला पाठवीत आहें, हें देखील बजावून सांगितलें. पुढें असें हि म्हणाला—"मृत्युलोकांत पैशाची फार गरज भासते. म्हणून एक लाख सुवर्ण-मुद्रा तुला देऊन ठेवतों आणि चित्रगुप्ताला सांगून ठेवतों कीं, तुझ्या हातून कांहीं पाप घडल्यास त्यानें कानाडोळा करावा. कारण मी तुला मृत्युलोकीं पाठवीत आहें. तुझ्या अपराधामुळें नव्हें."

चंड भूलोकांत जायला तयार झाला. तेथें दहा वर्षें काढणें त्याला कठीण वाटलें. पण प्रत्यक्ष यमाचीच आज्ञा. ती मोडण्याची प्राज्ञा कोणांत असणार?

यमाच्या आज्ञेनें चंड चंद्रसिंह या नांवानें तीस वर्षांचा तरुण होऊन मृत्युलोकांत इंद्रप्रस्थ नगरींत उतरला. भारतांत तें नगर वैभव आणि सभ्यता यांच्या कळसाला पोंचलेलें होतें. त्या काळांत भारतांतील तें अद्वितीय असें नगर होतें.

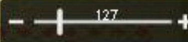
चंद्रसिंह काश्मीर देशाचा एक व्यापारी म्हणून इंद्रप्रस्थ नगरींत राहूं लागला. त्यानें श्रीमंतीचा खूप थाट ठेवला. अजून त्याचें लग्न झालेलें नाहीं हें ऐकून कित्येक कुलीन मुली त्याला सांगून आल्या. त्यानें सौदामिनी नांवाच्या एका रूपकुलशील संपन्न मुलीशीं लग्न केलें. सौदामिनी एका गरीब घराण्यांत वाढलेली होती. आई वडिलांची ती लाडकी कन्या होती. परंतु गरीबीमुळें आई वडील तिच्या हौशी पुरवूं शकले नव्हते.

सौदामिनी गरीब होती, पण एक स्वाभि-मानी स्त्री होती. तिला आपल्या माहेरच्या कुळाचा अभिमान वाटे. अभिमान करण्या-सारख्याच कुळांत तिचा जन्म पण झाला होता. उच्च कुळाला साजेसें रूपलावण्य व शील पाहून चंद्रसिंह तिच्यावर इतका भाळून गेला होता कीं, तिनें सहज एखाद्या वस्तूचा उल्लेख केला तरी तो वाटेल ती किंमत देऊन ती वस्तु विकत घेऊन आणून देत असे व आपल्या बायकोच्या सर्व हौशी पुरवीत असे. कारण चंद्रसिंहाकडे पैशाचा तोटा नव्हता.

लग्न झाल्यानंतर सौदामिनीच्या स्वभावांत हळूहळू बदल होऊं लागला. पति तिच्या सर्व हौशी पुरवूं लागल्यावर तिच्या हौशी वाढत गेल्या. चंद्रसिंहाला तिची प्रत्येक इच्छाच जणूं आज्ञा वाटूं लागली. तो तिचा पति म्हणजे स्वामी होता, पण स्वतःच्या वागणुकीमुळें तो तिचा दास म्हणजे गुलाम झाला. तिचा 'स्वाभिमान' नकळत हळूहळू 'अहंकारांत' बदलूं लागला. परंतु चंद्रसिंहानें कधीं तिचें मन मोडलें नाहीं. तिला आनंद वाटला कीं, त्यांतच तो देखील आनंदाचा अनुभव करी. सौदामिनीला वाटे कीं, तिच्या नवऱ्याकडे अक्षय खजीना आहे. म्हणून तिनें आपल्या बहिणींचीं लग्नें थाटामाटानें लावून दिलीं. तिच्या ज्या ज्या हौशी राहून गेल्या होत्या त्या सर्व तिनें पुऱ्या करून घेतल्या.

तिनें आपल्या दोघां भावांना नवऱ्याकडून पैसा मागून घेऊन कामधंदा सुरू करायला

सांगितलें. नवऱ्याकडे अलोट संपत्ति आहे तर आपल्या भावंडांनीं गरीबींत दिवस कां काढावे, असें तिला वाटे. तिनें व्यापार-धंद्यासाठीं आपल्या दोघां भावांना परदेशांत पाठविलें.

चंद्रसिंहाच्या घरीं बायकोच्या हट्टामुळें सदा सदाव्रत चालू असे. राजांना व महा-राजांना मेजवान्या दिल्या जात. सणावारीं ब्रह्मभोज होई. दानधर्म करण्यांत त्याची बायको सर्वांत पुढें असे.

परंतु हें ऐश्वर्य किती दिवस चालू राहणार? यमानें दिलेल्या एक लाख सुवर्ण मुद्रा संपुष्टांत आल्या. चंद्रसिंहाची गांवभर पत होती. त्यानें नुसतें सांगून पाठविलें कीं, लोक तो मागेल तें पाठवून देत. म्हणून त्याला कोणत्याहि गोष्टीची कमतरता म्हणून भासली नाहीं. परंतु स्वतःजवळच मांडवल उरलें नाहीं तर बाजारांतली पत किती दिवस राहूं शकणार?

चंद्रसिंहानें आतां हात टेकले. बायकोच्या हौशी पुऱ्या करणें त्याला अशक्यप्राय झालें. त्यामुळें बायको सुद्धां त्याच्यावर तोंडसुख घेऊं लागली. तिचें चंडिका रूप पाहूनच तो थरारून जाई. म्हणून बायकोला भेटणें सुद्धां त्यानें सोडलें. आतां त्याला एकच आशा उरली होती. त्याचे मेहुणे परत आल्यावर सर्व कर्जफेड करून गमावलेली पत पुन्हां मिळवितां येईल. तोच एक भरंवसा उरला होता.

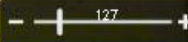
दोघे परत आले. पण एकाचें जहाज समुद्रांत बुडालें व सारा माल त्याबरोबर बुडून गेला. तोच मोठ्या कष्टानें जिवानिशी घरीं परत येऊं शकला. दुसऱ्यानें व्यापार केला व जो फायदा झाला तो चैनींत उधळून टाकला. एकूण चंद्रसिंहाला निराश व्हावें लागलें.

म्हणून चंद्रसिंहानें मित्रांना थापा मारून त्यांच्याकडून पैसे घेऊन उदरनिर्वाह सुरू केला. कर्ज देणाऱ्यांचा ससेमिरा सुरू झाला तेव्हां चंद्रसिंह तोंड लपवीत फिरूं लागला.

शेवटीं त्याच्या विरुद्ध तक्रारी राज-दरबारीं जाऊं लागल्या. राजाचे शिपाई त्याला धरायला आले. चंद्रसिंह घोड्यावर बसून त्यांच्या हातावर तुरी देऊन दूर पळून गेला. पण लोकांनीं त्याचा पिच्छा पुरवला. तो वेष पालटून हिंडूं लागला. कोणी त्याला ओळखलें तर तो त्याला ठार करी. पुढें चंद्रसिंहाचें उरलेलें आयुष्य,—म्हणजे यमानें

दिलेला अवधी संपेपर्यंत,—चोरी, दरोडेखोरी व लूटमार करण्यांत गेलें. त्याची त्यालाच खंत वाटूं लागली.

यमानें त्याला पाहतांच विचारलें—"आलास चंडा! सांग आतां, पुरुषांच्या हातून घडणाऱ्या पापांचें मूळ कारण स्त्रीच आहे कीं नाहीं? मुख्य वांटा त्यांचाच असतो कीं नाहीं त्यांत?"

चंड म्हणाला—"यमधर्मराज! पुरुष जीं पापें करतात त्यांत स्त्रियांचा यत्किंचितहि दोष नसतो. पुरुषच त्याला जबाबदार असतात!"

वेताळानें येथवर गोष्ट सांगून विचारलें—"राजा! आतां तूंच सांग! सौदामिनीमुळेंच चंद्रसिंहाला आपल्या जिवाचा कंटाळा आला होता कीं नाहीं? मग त्यानें असें विक्षिप्तपणाचें उत्तर कां द्यावें? ह्याचें उत्तर माहीत असून तूं दिलें नाहींस तर तुला परिणाम माहीत आहेच! तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर आदळतील."

त्यावर विक्रमार्क म्हणाला—"चंडनें जें उत्तर दिलें त्यांत मला कांहीं गैर नाहीं वाटत. त्याला जो अनुभव आला, त्यावरून त्याचें म्हणणें बरोबर आहे कीं नाहीं, तूंच पहा! पुरुष स्वतःच्या सुखासाठीं व स्वार्थासाठीं स्त्रियांना डोक्यावर बसवून घेतात. त्यांच्या चुका दुरुस्त करण्याऐवजीं स्वतःचा तोल सोडून त्यांच्या बोलण्याप्रमाणें नाचूं लागतात. त्यांना नटी बनवतात पुरुष. मग त्या नटूं लागल्यावर मात्र त्यांना दोष देण्यांत काय अर्थ आहे! चंद्रसिंहानें मोहानें व उपभोगलालसेनें सौदामिनीला मालकीण व स्वतःला तिचा दास बनवून घेतलें. म्हणून दोष सौदामिनीचा नसून चंद्रसिंहाचाच आहे."

राजाचें मौन भंग झाल्यावर वेताळ पुन्हां झाडावर जाऊन बसला. (कल्पित)

जल राक्षस

दूर एक देशांत एका सरोवराच्याकाठीं एक शेतकरी रहात असे. त्याचें घर म्हणजे एक झोपडीच होती. शेतकऱ्याला तीन मुलें होतीं. आई बाप वारल्यावर दोघां वडील भावांनीं जमीन जुमला विकून चैन केली. आतां फक्त राहतें घर आणि घरांतलें सामान मात्र उरलें.

थोरला म्हणाला—"मी घर घेणार!"

मधला म्हणाला—"घरांतलें सामान माझें!"

"आणि मला?" धाकट्यानें विचारलें.

"तुला? हें घर आणि घरांतलें सामान सोडून जें कांहीं उरलें असेल तें तुला!" दोघे भाऊ म्हणाले.

तिसऱ्यानें सर्व घर सोडून बाहेर कोपऱ्यांत नारळीचीं सालें सोलपटें पडली होतीं तीं पाहिलीं. त्यानें तीं घेऊं का विचारलें. दोघां भावांनीं हंसत म्हटलें—"खुशाल घेऊन जा!"

धाकटा भाऊ तीं उचलून खांद्यावर घेऊन सरोवराच्या कांठीं गेला.

सरोवराकांठच्या एका झाडाला टेंकून तो विचार करीत बसला होता कीं, पोटापाण्याची काय व्यवस्था करावी? तेवढ्यांत त्याला एक खार दिसली.

त्यानें विचार केला कीं, नारळीचीं सालें भिजवून दोरी वळतां येईल. दोरीचें जाळें करून मासे धरण्याचें काम करतां येईल. जमलें तर एखादें हरण किंवा सांबर देखील या जाळ्याच्या सहाय्यानें धरतां येईल. मासे विकून व हरणां सांबरांचें चामडें विकून आपलें पोट भरतां येणें शक्य आहे. त्यानें गमती खातर एक फांस तयार करून खारीला धरलें. पण तिला मारून खावेंसें त्याला वाटलें

नाहीं. म्हणून त्यानें जुन्या मोडक्या फळ्या घेऊन त्यांचा एक पिंजरा तयार केला आणि त्यांत तिला ठेवलें. त्यानंतर त्यानें एक ससा धरला. त्यांना सुद्धां त्यानें पिंजऱ्यांत बंद करून ठेवलें.

तो नदीकाठीं बसून जाळें विणूं लागला. त्याच्या समोरच एक अस्वल एका गुहेंत शिरलें. तें त्यानें पाहिलें. त्याला थोडी भीति वाटली त्याची.

तो जाळें विणीत असतां त्याला पाण्यांत कोणी पोहोत असल्याचा आवाज ऐकूं आला. त्यानें डोकें वर करून पाहिलें तेव्हां एक आडदांड तरुण एक दगड धरून पाण्यांत उभा असलेला त्याला दिसला.

त्या सरोवरांत एक राक्षस रहात असे. तो पाण्याबाहेर कधीं येत नसे. कोणी पाण्याजवळ आला कीं, तो राक्षस जादू मंत्र करून त्याला पाण्यांत ओढून नेत असे. शेतकऱ्याच्या मुलानें तें ऐकलें होतें. त्या राक्षसानें कित्येक प्रवाश्यांना धरून त्यांचें सोनें लुटून घेतलें होतें. तो तरुण त्या राक्षसाचा मुलगा होता.

राक्षसाच्या मुलानें शेतकऱ्याच्या मुलाला विचारलें—" तूं आमच्या सरोवराच्या कांठीं बसून काय करतो आहेस रे ?"

" मी हें सरोवर जाळ्यांत धरून घेऊन जाणार आहें !" शेतकऱ्याचा मुलगा म्हणाला. राक्षसाच्या मुलानें ती गोष्ट आपल्या बापाला जाऊन सांगितली.

" तो आपलें सरोवर धरून नेणार आहे ? इतकी त्याची हिंमत ! तूं वर जा आणि त्याच्याशीं झाडावर चढण्याची चढाओढ लाव. तो दमला म्हणजे त्याला पाण्यांत ढकलून दे." राक्षसानें आपल्या मुलाला सांगून पाठविलें.

राक्षसाच्या मुलानें बाहेर येऊन शेतकऱ्याच्या मुलाला विचारलें—" झाडावर कोण जास्त लवकर चढतो, आपण पाहूं या."

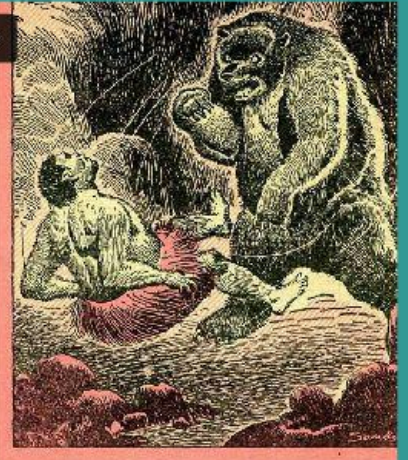
" मी काम करतों आहे. तुला दिसत नाहीं का ? मला वेळ नाहीं. हा माझा धाकटा भाऊ आहे. त्याच्या बरोबर पैज लाव पाहिजे तर !" शेतकऱ्याचा मुलगा म्हणाला. असें सांगून त्यानें खारीला पिंजऱ्याबाहेर काढलें व फांस काढून घेऊन तिला झाडावर सोडलें. खार एका मिनिटांत झाडाच्या टोंकाला जाऊन पोंचली.

राक्षसाच्या मुलानें तें सर्व आपल्या बापाला जाऊन सांगितलें.

" आतां तूं जाऊन पळायची पैज लाव. तो दमला म्हणजे दे ढकलून सरोवरांत !" राक्षस म्हणाला.

राक्षसाच्या मुलानें बाहेर येऊन शेतकऱ्याच्या मुलाला म्हटलें—" बरें तर ये ! पळायची पैज लावूं या आपण !"

" तुला दिसत नाहीं का, मी कामांत गुंतलों आहें. माझ्या या धाकट्या भावाशीं लाव पैज तूं !" असें सांगून शेतकऱ्याच्या मुलानें सश्याला सोडलें. सोडल्याबरोबर ससा टुणुक टुणुक उड्या मारीत पळूं लागला व एक मिनिटांत दूर पळून गेला.

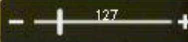

राक्षसाच्या मुलानें तें देखील आपल्या बापाला जाऊन सांगितलें.

" असें काय ! या खेपेस त्याला कुस्तीला आव्हान कर ! त्याला उचलून पाण्यांत टाक !" राक्षस म्हणाला.

राक्षसाच्या मुलानें पाण्याबाहेर येऊन शेतकऱ्याच्या मुलाला कुस्ती खेळायला बोलाविलें. तेव्हां तो म्हणाला—" माझें काम अजून संपलें नाहीं. ती गुहा आहे ना त्यांत माझे आजोबा घोरत पडले आहेत. पहा विचारून त्यांना येतात का तुझ्याशीं कुस्ती खेळायला." शेतकऱ्याचा मुलगा म्हणाला.

राक्षसाच्या मुलानें गुहेंत जाऊन अस्वलाला हालवून उठविलें. अस्वलानें पिसाळून राक्षसाच्या मुलाला आपल्या अणकुचीदार नखांनीं खूप ओरबाडून काढलें. तो ओरडत आपल्या बापाकडे गेला. तें पाहून राक्षस भ्याला. हा कोणीतरी शेरास सव्वा शेर दिसतो आहे. याच्या एका भावानें झाडावर चढण्यांत व दुसऱ्यानें पळण्यांत माझ्या मुलाला हारवलें. याच्या म्हाताऱ्या आज्यानें तर माझ्या मुलाला ठारच करण्याचा बेत केला होता. खरोखरच हा जाळें तयार करून माझें सरोवर, माझा मुलगा व मी सर्वांना धरून घेऊन जाणार आहे असें दिसतें. तो आपल्या मुलाला म्हणाला—"तूं जाऊन विचारून ये कीं, किती सोनें दिलें तर आपलें सरोवर धरून नेण्याचा विचार तो सोडील."

त्यानें जाऊन शेतकऱ्याच्या मुलाला विचारलें. तो म्हणाला—"तुला जितकें सोनें उचलून डोक्यावर घेऊन येतां येईल तितकें!"

राक्षसाच्या मुलानें तें जाऊन बापाला सांगितलें. त्यानें निमूटपणें त्याच्याकडे जितकें सोनें होतें तें सर्व मुलाच्या डोक्यावर ठेवून त्याला पाठवून दिलें.

राक्षसाच्या मुलानें जाऊन सोनें दिलें आणि म्हणाला—"आतां माझ्याजवळ एक गुंज भर सोनें देखील नाहीं."

शेतकऱ्याचा मुलगा जाळें विणायचें सोडून तें सोनें घेऊन घरीं गेला. तें सोनें पाहून त्याचे दोघे भाऊ चकित झाले. त्या दोरीमुळेंच त्याला एवढें सोनें मिळालें हें ऐकून त्यांनीं ती दोरी मागून घेतली आणि तिच्या जागीं आपलें घर व सामान सुमान धाकट्या भावाला देऊन टाकलें.

त्या दोरीचा त्यांना फायदा झाला कीं नाहीं हें कोणाला कळलें नाहीं.

"काय रे छोटू आमच्या अंबूशीं लग्न करशील का?"

"मी नाहीं करणार! कारण आमच्या घरांत नात्यांतच लग्न करण्याची रीत आहे. दादानें वहिनींशीं लग्न केलें, मामांनीं मामींशीं आणि काकांनीं काकूशीं...!!

"कसलें रे चित्र हें?"

"देवाचें चित्र आहे!"

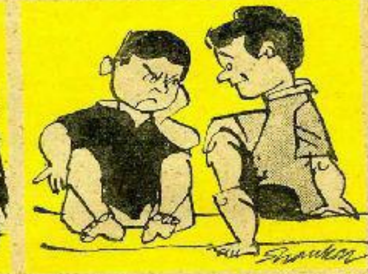
"देव कसा असतो हें तुला रे काय कळणार?"

"मी काढतों आहे ना चित्र; तें पाहिलें म्हणजे कळेल कीं नाहीं?

"अरे हें काय नाक बंद करून दूध पितो आहेस?"

"नाक बंद नाहीं केलें तर दुधाचा खमंग वास येईल. वास आला कीं तोंडाला पाणी सुटेल. मग दूधांत पाणी पडेल आणि दूध बेचव होईल.

"रात्रीं मी एक मोठें भूत पाहिलें रे! अगदीं घाबरगुंडी उडाली बघ!

"भिंतीवर होतें नाहीं का? जसा तूं तशी तुझी सावली. भीति वाटेल नाहीं तर काय?

चित्रकार : एस. शंकरनारायण

विचित्र प्रतिबिम्ब

विशालनगर म्हणून एक नगर होतें. तेथें विकेकवन्त नांवाचा राजा राज्य करीत असे. तो दर रोज सकाळीं व संध्याकाळीं आपल्या राजवाड्याच्या सज्जांत उभा राहून सूर्योदय आणि सूर्यास्ताची शोभा पहात बराच वेळ उभा रहात असे.

दररोज त्याच वेळीं एक लाकूडतोड्या सकाळीं रानांत लाकडें तोडायला जात असे व सायंकाळीं लाकडें तोडून त्यांची मोळी डोक्यावर घेऊन येत असे.

दररोज त्याला राजा पहात असे. तो रानांत निघाला म्हणजे राजा मनांत म्हणे,– "बिचारा किती गरीब आहे? त्याची सर्व हाडें बाहेर निघालीं आहेत. पण बिचारा काय करणार? त्यानें इतकी मेहनत केली नाहीं तर त्याचें पोट तरी भरेल कीं नाहीं शंकाच."

संध्याकाळीं लाकूडतोड्या मोळी घेऊन परत आला कीं, कां कोणास ठाऊक, राजाला राग येई–"पापी कुठला, याची चामडी लोळविली तरी पाप लागणार नाहीं."

राजाला स्वतःच आश्चर्य वाटूं लागलें कीं, एकाच माणसाला सकाळीं पाहिलें तर एका तऱ्हेचे विचार माझ्या मनांत येत आहेत व संध्याकाळीं पाहिलें तर ठीक त्याच्या विरुद्ध विचार मनांत येतात! काय बरें कारण असावें?

त्यानें आपल्या प्रधानांना बोलावून त्याचें कारण विचारलें. प्रधानांनीं उत्तर द्यायला तीन दिवसांचा अवधी मागून घेतला. म्हणाला– "प्रश्न थोडा अवघड आहे. विचार करून उत्तर देतों, महाराज!"

दुसऱ्या दिवशीं प्रधान वेष पालटून लाकूडतोड्याच्या मागें मागें रानांत गेले. तो तेथें किती मेहनत करतो हें त्यांनीं स्वतः डोळ्यांनीं पाहिलें. संध्याकाळीं देखील ते त्याच्या पाठोपाठ आले.

त्या लाकूडतोड्याच्या विषयीं राजाच्या मनांत कां दया उत्पन्न होई हें प्रधानांना कळलें. पण राजाला त्याच्यावर राग येण्याचें काय कारण आहे, हें प्रधानांना कळलें नाहीं.

दुसऱ्या दिवशीं प्रधानांनीं एक साधूचा वेष केला आणि त्या लाकूडतोड्याच्या घरीं गेले. एका साधूला घरीं येत असलेला पाहून लाकूडतोड्याची बायको उठून उभी राहली आणि आदरपूर्वक नमस्कार करून साधूला बसायला सांगितलें.

प्रधानांना चंदनाचा वास आला. घरभर सुगंध दरवळत होता. म्हणाला–"घरांत चंदनाची लाकडें फोडून ठेवलीं आहेत वाटतें. मग तीं विकून सुखानें कां नाहीं रहात? इतक्या कष्टांत दिवस कंठायची काय गरज आहे?" प्रधानानें सहानुभूति दाखवीत विचारलें.

"बुवा! हळू बोला! ते लाकडें तोडून आणतात तेव्हां कधीं कधीं चंदनाचीं लाकडें सुद्धां मिळतात. आम्ही तीं लाकडें निवडून आंत निराळीं जमा करून ठेवलीं आहेत. कधीं राजा मरेलच कीं नाहीं, तेव्हां

चंदनाच्या लाकडांची गरज पडेल." लाकूड-तोड्याची बायको म्हणाली.

प्रधानांना आतां कळलें कीं, राजाला लाकूडतोड्यावर कां राग येतो. परत येतांना चंदनाचीं लाकडें राजाला मोळींत दिसत असावीत. चंदनाचीं लाकडें राजा मेला म्हणजे त्याला जाळायला वापरतात. राजा मनांत विचार करीत असावा, हा लाकूड-तोड्या कोणासाठीं बरें हीं लाकडें फोडीत असेल ? माझ्यासाठीं तर नव्हेत ! किती स्वार्थी आहे म्हातारा ? या विचारानें राजाला राग येत असावा.

राजाच्या मनांतले विचार आणि लाकूड-तोड्याच्या मनांतले विचार एकच. जणूं परस्परांचें प्रतिबिंबच ?

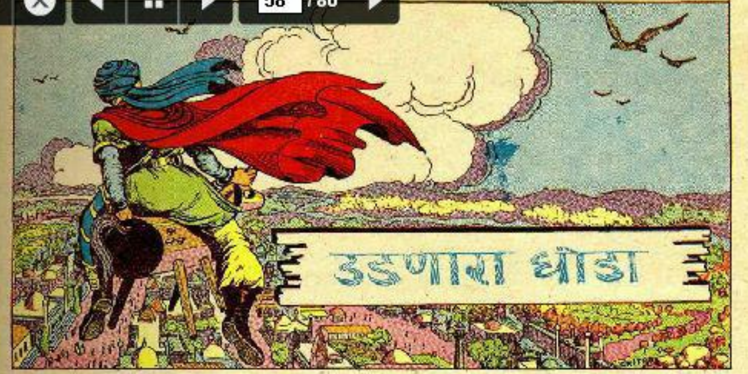
प्रधान लाकूडतोड्याच्या बायकोचा निरोप घेऊन परतला.

दुसऱ्या दिवशीं तो नित्याप्रमाणें दरबारांत हजर झाला. राजानें विचारलें—"प्रधान ! मग कारण कळलें का ?"

"महाराज ! कारण कळलें. एका अटी-वर मी कारण निवेदन करायला तयार आहें. आपण प्रथम लाकूडतोड्याला अभयदान दिलें पाहिजे." असें सांगून राजाला त्यानें खरें वृत्त सांगितलें.

राजानें विचार केला, माझ्या मृत्यूचा विचार माझ्या मनांत आला तोच लाकूड-तोड्याच्याहि मनांत आला. माझ्याच विचा-रांचें तें प्रतिबिंब नव्हे काय ? मग राग करण्याचें काय कारण ? दोघांची परिस्थिति भिन्न एवढेंच. त्याची गरीबी दूर करावी, म्हणजे त्याच्या मनांत चांगले विचार येऊं लागतील. असा विचार करून राजानें त्याला शंभर मोहरा बक्षीस दिल्या.

[४]

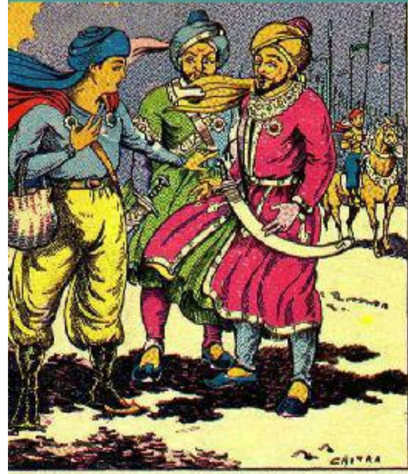
लवकरच त्यांना राजकुमार भेटला. मंत्र्यानें पुढें होऊन त्याला विचारलें—"मघां जीं फळें तूं आम्हांला विकलीस तीं चांगलीं होतीं का रे ?"

"म्हणजे ! मी वाईट फळें कशाला विकूं ! आणि तीं तुमच्या युवराजांसाठीं ? मी स्वतः आपल्या हातांनीं तोडून आणलीं होतीं तीं !" राजकुमार म्हणाला.

"पण तीं खाल्ल्यावर आमच्या युवराजांना दोन शिंगें कां निघालीं आणि लांब पांढरी दाढी कां आली ? म्हणून विचारलें आम्हीं तुला !" मंत्री म्हणाला.

तें ऐकून राजकुमारानें आश्चर्याचा जणूं झटका लागला असें दर्शविलें. पण मनांत तो खूप हंसला. कारण फळें खाल्ल्याचा परिणाम काय होईल हें त्याला माहीत होतें. तरी आश्चर्य वाटल्याचें सोंग करून म्हणाला—"मी तरी तींच फळें खातों आहें. पण मला कधीं तसा अनुभव आला नाहीं." थोड्या वेळानें विचार केल्यासारखें दाखवून विचारलें—"तुमच्या युवराजांनीं जेवण झाल्यावर ताणून तर नाहीं ना दिली !"

"निजणार कां नाहींत ? निजले होते." मंत्री म्हणाला.

"मग बरोबर आहे ! मला वाटतें म्हणूनच हा सर्व प्रकार घडला असावा असें मला वाटतें ! तुम्ही परदेशी दिसतां म्हणून ह्या देशांतले रीति रिवाज तुम्हांला माहीत नसतील. जेवल्यानंतर झोपतां कामा नये ! झोपलें कीं आली दाढी !" राजकुमार म्हणाला.

तें ऐकून मंत्र्यानें कपाळावर हात मारला आणि म्हणाला—"कर्म आमचें !" तो विचार करूं लागला, चूक युवराजांची आहे. पण आतां काय करणार ? राजकुमारी अशा स्थितींत युवराजांशीं लग्नाला कशी तयार होईल ? तो उघड बरोबरच्या सरदारांना म्हणाला—"आपण नवरदेव म्हणून युवराजांना पुढें उभें केलें तर, बस ! मारच खावा लागेल ! त्यापेक्षां उलट पावलीं परत गेलेलें काय वाईट ?"

एक वृद्ध सरदार म्हणाला—"माझी एक सूचना आहे. कोणाला तरी धरून नवरदेव म्हणून उभें करूं या. त्याला तो मागेल ती मजुरी देऊं. लग्न झालें कीं, राजकुमारी आपल्या देशांत गेल्यावर काम करूं शकेल !"

सर्वांना ती युक्ति पसंत पडली, आतां कोणातरी तरुण माणसाला धरून आणणें तेवढें कठीण नव्हतें. मंत्र्यानें पुन्हां विचार केला कीं, तो फळविक्या दिसायला बरा आहे. मग त्यालाच कां नाहीं उभें करूं ? चार पैसे हातावर ठेवलें कीं झालें.

मंत्र्यांनीं येऊन राजकुमाराला विचारलें—"काय रे, आम्ही सांगूं तें काम करशील का ? तूं मागशील ती मजुरी मिळेल !"

राजकुमार म्हणाला—"काम तर कळूं दे ! मग सांगेन मजुरी !"

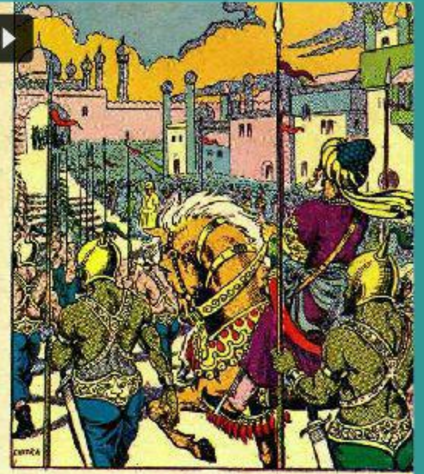
"काम नाहीं. लग्न होईपर्यंत नवरदेव म्हणून उभें रहावयाचें." मंत्री म्हणाला. ऐकून राजकुमाराला अपार आनंद झाला. पण तो व्यक्त न करतां म्हणाला—"हे सर्व धंदे आपल्याकडून नाहीं बुवा होणार ! मला आहे दुसरें काम !"

मंत्र्यानें जास्त आग्रह केला तेव्हां राजकुमारानें होकार दिला. नंतर मजुरी ठरली. मंत्र्यानें दहा मोहरा देऊं केल्या. राजकुमारानें शंभर मागितल्या. शेवटीं पंचाहत्तर मोहरांवर सौदा पटला.

राजकुमाराला नवरदेवाचा पोशाख घालायला देण्यांत आला. सजवलेल्या गाडींत त्याला बसविण्यांत आलें. खरे नवरदेव एका घोड्यावर बसून मागें मागें येत होते. राजधानींत वऱ्हाड पोंचल्यावर एका खोलींत त्याची राहण्याची व्यवस्था करण्यांत आली व नकली नवरदेव वऱ्हाडाबरोबर राजवाड्यांत उतरलें.

स्वतः राजा स्वागत करण्यासाठीं गांवाबाहेर आला होता. आपल्या जांवयाचें रूपलावण्य पाहून त्याला फार आनंद झाला. वरपक्षाकडून नजराणा व अहेर खूप आला होता. पाहून राजाचे डोळे दिपून गेले.

तरी राजा मनांतल्या मनांत भीत होता. राजकन्या आकाशांतील महालांतून कोणाबरोबर तरी पळून गेली होती ही गोष्ट जर

त्यांना कळली तर लग्न मोडायचें. एकदां लग्न मोडलें कीं, पुन्हां लग्न होणें अशक्य.

म्हणून राजानें विवाहाची खूप तयारी करून ठेवली होती. कोणाला नांवें ठेवायला जागा नव्हती. एक आठवडाभर मेजवान्या चालू होत्या. नवरदेव व त्यांचे नातेवाईक यांच्याजवळ कोणी राजधानींतला माणूस पोंचूं नये याची त्यानें काळजी बाळगली. नाचण्या गाण्यांत वऱ्हाडी मंडळी गर्क झाल्यावर इतर गोष्टी करायला वेळच मिळणार नाहीं म्हणून त्यानें मनोरंजनाच्या कार्यक्रमाची खास तयारी ठेवली होती.

राजवाड्यांत जिकडे पहावा तिकडे उत्सव, मेजवान्या, दिवे, दारूची सरबत्ती, नळे, चंद्रज्योति, नृत्य व गायन. पण राजकुमारीच्या महालांत औदासिन्य पसरलें होतें. राजकुमारी रडत होती. एक क्षणभर देखील ती आपल्या प्रियकराला विसरली नव्हती. म्हणून तिनें तोंड वर करून व बुरखा बाजूला सारून नवऱ्या मुलाला पाहिलें देखील नाहीं.

शेवटच्या दिवशीं मेजवानीच्या वेळीं नवरामुलगा व नवरीमुलगी दोघांना एका कोचावर बसविण्यांत आलें. राजकुमार हळूंच म्हणाला–" मी आलों आहें! मला ओळखलें नाहींस का?"

ओळखीचा आवाज ऐकून राजकुमारीनें वर पाहिलें. स्वत:च्या डोळ्यावर विश्वासच होईना. आपण स्वप्न तर नाहीं पहात! बाबांनीं या विवाहाला होकार कसा दिला?

राजकुमारीनें परिस्थिति ओळखली नाहीं हें राजकुमाराला कळलें. त्यानें तिला सावध केलें. हळूच म्हणाला–" तुला कांहींच माहीत नाहीं असें दाखव. सर्व नाटक कसें बेमालूम पार पडलें पाहिजे." दोघांचें परस्परांशीं बरेंच बोलणें झालें व कशी सुटका करून घ्यायची याचा बेत पण ठरला राजकुमारी सरळ उभी राहलेली पाहून व लग्नकार्याचा सर्व सोहळा सुरळीत चालल्याचें पाहून राजाला वाटलें, राजकुमारीनें गत्यंतर नाहीं म्हणून नशिबांत जें आहे त्यांत सुख मानायचें कबूल केलें असावें. राजकुमारानें राजकन्येच्या कानांत हळूच म्हटलें– "सासरी जातांना वडिलांकडून तो लाकडी घोडा मागून घ्यायला विसरूं नकोस."

दुसऱ्या दिवशीं पाठवणीच्या वेळीं माहेरची मंडळी पुष्कळ रडली. राजा, दरबारी मंडळी व सरदार मंत्री सर्वांच्या डोळ्यांना टिपें आलीं. राजकुमारी वडिलांचा निरोप घेतांना म्हणाली–" बाबा! तो लाकडी घोडा द्या! माहेरची ती एकच आठवण मी मागून घेत आहें. तुम्ही मला सर्व दिलें आहे. पण तो घोडा घेऊन गेलें नाहीं तर मला माहेरची सारखी आठवण येईल. राजानें 'हो ना' करतां करतां शेवटीं लाकडी घोडा द्यायचें कबूल केलें. कारण त्याला मुलीचें मन मोडवेना.

नोकर घोडा घेऊन आले. राजकुमारीनें तो घोडा उचलून घेतला. नंतर वऱ्हाड राजकन्येला बरोबर घेऊन निघालें.

किस्येक दिवसांचा प्रवास होता. शिपायांची नजर सारखी नकली नवरदेवांवर होती. खऱ्या नवऱ्या मुलाचें गांव जवळ येऊं लागलें तसतशी राजकुमारीची काळजी वाढूं लागली. सर्वांची नजर चुकवून पळून जाणें सोपें नव्हतें. सुदैवानें राजकुनाराला एक उपाय सुचला. त्यानें राजकन्येला तो सुचविला.

प्रवास संपला. वऱ्हाड नवऱ्या मुलाच्या राजधानींत पोंचलें. मध्यंतरी घडलेलें वृत्त राजधानींत कोणासच माहीत नव्हतें. राजवाड्यासमोर वरात पोंचल्याबरोबर राजकुमारीनें मंत्र्याला जवळ बोलावून सांगितलें कीं, आमच्या घरीं गृह प्रवेशाच्या वेळीं सोन्याचीं नाणीं लुटण्याची पद्धत आहे. तरी दहा हजार मोहरा घेऊन यान्या. राजकुमारीच्या आज्ञेनें एकेका तबकांत हजार या प्रमाणें दहा तबकें भरून आणण्यांत आलीं. राजकुमारीनें सर्व मोहरा फेंकायला सुरवात केली. त्या घेण्यासाठीं नोकरचाकर सैनिक शिपाई सर्व धांवले.

या संधीचा फायदा घेऊन राजकुमार लाकडी घोड्यावर बसला व त्यानें राजकुमारीला सुद्धां बसवून घेतलें. नंतर त्यानें घोड्याची कळ दाबली त्याबरोबर घोडा आकाशांत उडूं लागला. कोणाला कांहीं कळण्यापूर्वींच घोडा आकाशांत उडूं लागला होता व हळू हळू दिसेनासा झाला. सर्व किंकर्तव्य विमूढ होऊन आकाशाकडे नुसते पहात उभे राहाले.

राजकुमाराचे वडील इतके दिवस काळजी करीत होते कीं, मुलगा कोठें गेला. त्यांनीं सुताराला तुरुंगांत टाकलें. म्हणाले–"तूं घोडा करून आणलास म्हणून माझा मुलगा त्याच्या बळी पडला. जर तूं घोडा आणला नसतास तर माझा मुलगा कोठें गेला असता

का ?" राजानें त्याला असेंहि सांगितलें कीं, एका महिन्याच्या आंत माझा मुलगा परत आला नाहीं तर तुला फांशीची शिक्षा देण्यांत येईल.

राजाला एक शंका आली, घोडा समुद्रांत तर पडला नसेल ? त्यानें लोहाराला बोलावून त्याला आपल्या लोखंडी माशाच्या सहाय्यानें समुद्र पालथा घालायला सांगितलें.

राजवाड्यांतले उत्सव आणि मेजवान्या बंद पडल्या. एक महिन्याचा अवधी संपला तेव्हां राजानें त्याला बोलावून फांशीची शिक्षा दिली. शिपाई सुताराला धरून वध्यस्थानाकडे निघाले.

ऐन वेळीं आकाशांत घोडा उडत येत असलेला राजाला दिसला. जमिनीवर उतरल्यावर दोघां नवराबायकोंनीं राजाचें व इतर थोर मंडळींचें पद्धतीप्रमाणें अभिवादन केलें. नंतर राजकुमारानें आपल्या प्रवासाचें रसभरीत वर्णन करून राजाला सांगितलें. म्हणाला—"अब्बा ! ह्या घोड्यासारखी आश्चर्यजनक वस्तु या जगांत मिळणें दुर्मीळ. ह्या घोड्याच्या मदतीनेंच तर मी देश विदेश फिरून आलों व एका त्रिपुर सुंदरीला घेऊन आलों आहें. ह्या सुताराला जितकें बक्षीस द्यावें तेवढें थोडेंच आहे."

मुलाच्या तोंडीं प्रवासाचें वर्णन ऐकून राजाला आनंद झाला. सुताराला आपण उगाच त्रास दिला याबद्दल त्याला मनापासून पश्चात्ताप वाटला व त्यानें त्याची माफी मागितली. नंतर त्याला पुष्कळ बक्षिसें देऊन निरोप दिला.

राजकुमार व राजकुमारी यांचें पुन्हां थाटामाटानें लग्न झालें. नंतर त्यांचें आयुष्य सुखाचें झालें. [संपूर्ण]

गुपित

पुन्हां पौर्णिमा आली. रात्रीचीं जेवणें आटोपल्यावर आजोबा चांदण्यांत आरामखुर्ची टाकून बसले. मुलें घोळका करून चारी बाजूला बसली होतीं. आजोबांनीं नाकांत तपकीर कोंबीत हा श्लोक म्हटला:—

रहस्य मात्मनो धीमान्,
शत्रुभ्यो न प्रकाशयेत्
अन्यथा वंचितस्तप्ये
चन्द्रवर्मेव राक्षसः ।

"आजोबा अर्थ सांगा श्लोकाचा !" मुलांनीं गलका करायला सुरवात केली.

"नुसता अर्थ सांगून थोडेंच भागणार आहे. अर्थ सांगून झाला म्हणजे मग गोष्ट सांगा म्हणून पाठीस लागाल. हो कीं नाहीं ?" अजोबांनीं विचारलें.

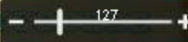
"हो, अर्थ सांगा व गोष्ट पण सांगा !" मुलें म्हणालीं.

"या श्लोकाचा असा अर्थ आहे. आपलें गुपित शत्रूला कळूं देतां कामा नये. जर आपण आपलें गुपित सांगून टाकलें तर चंडवर्मा राक्षसाची गत व्हायची. समजलें ?" अजोबांनीं अर्थ सांगून विचारलें.

"राक्षसाचें काय गुपित होतें ? तें त्यानें कोणाला सांगितलें ? नंतर त्यामुळें कोणाची फसवणूक झाली. सर्व सर्व सांगा आजोबा." मुलांनीं प्रश्नांची सरबत्ती सुरू केली.

"थांबा थांबा, थांबा ! सर्व सांगतों." त्यांनीं गोष्ट सांगायला सुरवत केली.

गोदावरी नदीच्या काठीं एक मोठें रान होतें. त्यांत चंडवर्मा नांवाचा राक्षस रहात असे. रानांतल्या वाटेनें कोणी जाऊं येऊं लागला कीं, राक्षस त्याला पकडे व त्याच्या खांद्यावर चढून त्याला शेजारच्या तलावापर्यंत घेऊन जायला सांगे. तलावांत स्नान

फरून तो राक्षस त्या माणसाला खाऊन टाकी. असा त्याचा उदरनिर्वाह चालत असे.

एकदां एक ब्राह्मण चंडवर्माच्या वाटेनें येत होता. राक्षस त्याच्या खांद्यावर बसला आणि म्हणाला—"चल तलावाकडे!" बिचारा ब्राह्मण काय करणार. राक्षसाचें ओझें उचलून चालूं लागला.

ब्राह्मण चतुर व हुशार होता. एक गोष्ट त्याला आढळून आली. त्या राक्षसाचें सारें शरीर राकट व खडबडीत होतें. पण पाय मात्र मऊ आणि तुळतुळीत होते—अगदीं कमळासारखे. त्याला आश्चर्य वाटलें.

ब्राह्मणानें धीर करून त्या राक्षसाला विचारलें—"काय हो दादा? तुमचें शरीर इतकें राकट आणि खडबडीत दिसतें आहे. पण पाय मात्र किती मऊ आणि तुळतुळीत आहेत. कां हो असें? राक्षसाला आनंद वाटला कीं, कोणी का असेना, त्याच्या पायाची स्तुति करीत आहे. म्हणून तो म्हणाला—"त्याचें असें आहे कीं, मी कधीं ओल्या पायानें जमिनीवर चालत नाहीं. ओला पाय जमिनीला लागूंच देत नाहीं, समज. हें माझें व्रत आहे. म्हणून माझे पाय तुळतळीत आहेत."

राक्षसाचें गुपित अशा प्रकारें ब्राह्मणाला सहज बोलतां बोलतां कळलें.

दोघे तलावाजवळ पोंचले. राक्षस आंघोळी-साठीं खालीं उतरला. पाण्यांत शिरतांना ब्राह्मणाला—"मी येई पर्यंत काठावर बैस. स्नान संध्या आटोपून हा पहा आलोंच."

राक्षस असें सांगून पाण्यांत शिरला. त्यानें बुडी मारल्याबरोबर ब्राह्मणानें तेथून पाय काढला. कारण राक्षस आपल्याला मारून खाईल हें त्याला माहीत होतें. राक्षस ओले पाय घेऊन जमिनीवर कसा येणार? म्हणून तलावांतच उभा राहिला.

नरक स्वर्ग होईल

इंग्लंडमध्यें एक पादरी रहात असे. एक विज्ञानशास्त्रज्ञ मित्र मेल्यावर त्याच्या मनांत एक शंका आली. हे विज्ञानशास्त्रज्ञ कधीं देवाधर्मावर विश्वास ठेवीत नाहींत. मग मेल्यावर यांना स्वर्ग मिळतो कीं नरक. देवाधर्मावर विश्वास नाहीं म्हणून यांना स्वर्ग मिळणें शक्य नाहीं. पण पुन्हां त्याच्या मनांत विचार येई कीं, यांनीं शोध लावून जगावर कित्येक उपकार देखील केलेले आहेत. मग यांना नरक तरी कसा मिळेल? तो अन्याय होईल." विचार करतां करतां त्याला झोंप लागली. स्वप्नांत त्याला सात स्वर्ग दिसले. त्यांतल्या सर्वांत उंच स्वर्गांत कांहीं ओळखीचे भक्त दिसले.

त्यानें आपल्या मृत विज्ञानशास्त्रज्ञाविषयीं चवकशी केली. तेव्हां त्याला कळलें कीं, सर्व विज्ञानशास्त्रज्ञ पाताळ लोकांत आहेत. त्यानें विचारलें—"पाताळांत जायला कोणता मार्ग आहे? कसें जायचें?" तेव्हां त्याला उत्तर मिळालें कीं, पाताळ लोकांत जायला आगगाडी मिळते—स्वर्गापासून ते थेट पाताळापर्यंत. पादऱ्यानें पहिल्या वर्गाचें तिकिट काढलें आणि गाडींत बसून निघाला. गाडी एक एक करून सातहि स्वर्ग उतरल्यावर नरकमार्गें निघाली. एकेका नरकांतून गाडी पुढें जाऊं लागल्यावर पादऱ्याला पुढें जाणें कठीण वाटूं लागलें. गाडींतून त्याला बीभत्स दृश्यें दिसूं लागलीं, कर्कश आक्रोश ऐकूं आले व असह्य दुर्गंध सहन करावा लागला.

पुढलें स्टेशन अधःपाताल आहे हें जेव्हां त्याला कळलें तेव्हां कल्पनेनेंच तेथील आक्रोश व दुर्गंध त्याला असह्य वाटला. आपण हा प्रवास करण्याचा विचार मनांत आणला ही मोठी चूक केली.

“अधः पाताल! अधः पाताल!” चा आवाज कानीं पडल्यामुळें त्याला पुन्हां शुद्ध आली. त्यानें डोळे उघडून पाहिलें आणि विचार केला–‘ तर मग हेंच का अधःपाताल! अशक्य! हें तर सर्वांत उंच अशा स्वर्गासारखें आहे. पण शेजारच्या इतर प्रवाश्यांनीं त्याला सांगितलें कीं, हेंच अधःपाताल आहे. त्यानें गार्डला विचारलें. गार्ड म्हणाला–“ हो हेंच अधःपाताल स्टेशन! तुम्ही कोठवरचें तिकिट काढलें आहे?”

पाद्री म्हणाला–“ अधःपातालाचें!”

“मग उतरा!” गार्ड म्हणाला.

पादरी गाडींतून खालीं उतरला व चालूं लागला. जिकडे पहावें तिकडे उद्यानें व उपवनें शीतल मंदमारुताबरोबर सुगंध दरवळत होता. स्वर्गापेक्षां येथेंच जास्त सुख दिसतें आहे.

तो विचार करीत चालत असतां त्याला त्याचा परिचित विज्ञानशास्त्रज्ञ भेटला. त्याला त्यानें विचारलें–“ काय रे! येथें तूं मजेंत दिसतो आहेस? नरकाचे कष्ट तुला असह्य वाटत असतील म्हणून उपदेश करून स्वर्गाला पाठवावें या हेतूनें मी येथें आलों होतों. हा नरकच स्वर्गापेक्षां जास्त बरा दिसतो आहे!”

“होय! मी व माझे इतर स्नेही विज्ञान शास्त्रज्ञ आलों तेव्हां तूं कल्पना केली होतीस तशीच नरकाची स्थिति होती. आम्हांला चिखलांत आणून टाकलें होतें. आम्ही त्यांतून लोखंड काढून घेतलें व त्याचीं यंत्रें केलीं. जमिनींत शेती केली आणि पुष्कळ वर्षांच्या मेहनतीनें या नरकाला स्वर्ग करून टाकलें आहे. कोणतीहि वस्तु या जगांत त्याज्य किंवा टाकाऊ नाहीं त्याचा उपयोग कळला पाहिजे. मनुष्यानें डोकें चालविलें तर नरक देखील स्वर्ग होऊं शकेल.” विज्ञान शास्त्रज्ञ म्हणाला.

रामेश्वर

आपल्या देशांतील चार मोठ्या तीर्थक्षेत्रांतलें रामेश्वर हें एक क्षेत्र आहे. रामेश्वरचें देवालय आपल्या देशांतील आश्चर्यांपैकीं एक आहे. द्राविड शिल्पकलेचें इतकें सुंदर उदाहरण इतरत्र मिळणें कठीण आहे. असें सांगतात कीं, दक्षिण भारताच्या टोंकाला एका बेटावर लंकेंतील एका राजानें हें देवूळ बांधलें आणि हें देऊळ बांधायला एकंदर ३५० वर्षें लागलीं.

या देवळांतलें विशेष म्हणजे शिल्पकलेचें उत्कृष्ट कोरीव काम केलेले स्तंभ व त्या स्तंभांनीं बनविलेली प्रदक्षिणा. याची चौफेर लांबी चार हजार फूट आहे. शंकराचा भक्त रावण याच्या वधानंतर रामानें येथें येऊन शंकराची पूजा केली होती. येथील देवाचें नांव रामनाथ असें आहे. आंतील प्रांगण १०० फूट लांब व ३५० फूट रुंद आहे. सिंहद्वाराची उंची १०० फूट आहे.

